

Марко Малетин

СУТОН ВОЈВОЂАНСКЕ ПОЗОРИШНЕ ТРАДИЦИЈЕ

Нови Сад

2017.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

792(497.113)»1919/1941»

МАЛЕТИН, Марко

Сутон војвођанске позоришне традиције [Електронски извор] / Марко Малетин. - Нови Сад : Српско народно позориште, 2017. - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Насл. са насловног екрана. - Опис заснован на стању на дан: 4.4.2017. - Стр. 3: Уводна реч / Служба Архива и Библиотеке СНП-а. - Регистар.

ISBN 978-86-80951-33-1

а) Позориште - Војводина - 1919-1941
COBISS.SR-ID 313591815

УВОДНА РЕЧ

Поводом 100-годишњице Српског народног позоришта (1961) Организациони одбор за обележавање овог значајног јубилеја је планирао, и реализовао, објављивање два капитална издања: *Сјоменице* и *Зборника* СНП-а, за које је од релевантних стручњака и добрих познавалаца поручио пригодне прилоге. Тако је задатак да представи компликован и турбулентан међуратни период нашег театра поверен Марку Малетину (1890-1968), који је, иако по примарној вокацији слависта, од 1924. до 1927. био члан Управног одбора Друштва за СНП, од 12. маја 1936. до 6. априла 1941. управник Народног позоришта Дунавске бановине, а у ратним годинама, од 1942. до 1944, водио је нашу трупу која је под именом Дунавско народно позориште деловала у Панчеву (в. биографију на крају књиге). Малетин је благовремено припремио свој прилог и доставио га СНП-у; међутим, уредништво јубиларних издања је одлучило да његов текст откупи и похрани у Библиотеци СНП-а али да га не објави – није био „свечарски“ него критички врло оштар, односно „субјективан“, што је у политички пристојном образложењу навео Лука Дотлић (в. илустрацију која следи). И сâм Малетин је био свестан жестине којом је немилосрдно окарактерисао дешавања у СНП-у па актере није наводио поименце, о чему сликовито сведочи и регистар, који садржи свега тридесетак имена.

Служба Архива и Библиотеке СНП-а је приредила овај рукопис за објављивање у електронској форми руководећи се мишљу да историјска дис танца од скоро шездесет година обезбеђује разумно сагледавање чињеница и ставова које аутор износи. Штавише, многи проблеми са којима се СНП тада носило препознатљиви су и данас, а управо је задивљујуће, у данашње време скоро невероватно, са коликом бригом, озбиљношћу и студиозношћу се један седамдесетогодишњак позабавио улогом, мисијом, потребама и недаћама позоришта и националне културе уопште.

У очекивању да ће ова студија, у време када се КУЛТУРА тако често спомиње, поготову у нашем граду, заинтересовати челнике позоришта и културне посленике, са задовољством је препуштамо читаоцима.

Служба Архива и Библиотеке СНП-а

Напомена

Овај рад је био предвиђен да се изда у Споменици СНП-а поводом 100-годишнице. Редакциони одбор јубиларних публикација, међутим, сматрао је да је ситуација рађена са много одређеношћу и да је, а priori, била усмерена на унапређење знања и одобријешће акција, појава и резултата СНП-а у појединачним периодима, што исто тако не одговара савременом стању. Због тога је рад објављен као траја, у најбољем случају као став и мишљење др Малетина о СНП-у у периодима које одрађује, и најзначајније.

25. VIII 1961.

Мира Малић

Опаска Луке Дотлића, помоћника управника СНП-а и уредника Споменице и Зборника СНП-а – на укориченом рукопису М. Малетина, који се чува у Библиотеци СНП-а (сигнатура IV 58)

Марко Малетин

СУТОН ВОЈВОЂАНСКЕ ПОЗОРИШНЕ ТРАДИЦИЈЕ

Буран је био позоришни период Војводине између два светска рата. Стишао се оснивањем новосадског Народног позоришта Дунавске бановине и престанком рада старог војвођанског Српског народног позоришта, у пролеће 1936. године, у сутон грађанске епохе у друштвеном развоју те покрајине.

Протекао је у немирном и штетном лутању, ћудљивом експериментисању, непромишљеном залетању и недоследном прекидању. Стално се изнова почињало и на старо враћало. Кроз све то време, у покрајини с најстаријом и најтрајнијом позоришном традицијом, позоришни проблем био је у процесу сталног превирања а позориште у трајној кризи. Изређао се читав низ позоришних установа краћег или дужег века, окушане су разне комбинације, и с државним и обласним и аутономним позориштем, и са субвенцијом и без ње, понекад чак и једновремено са два-три ривална позоришта разног типа. Било је, додуше, ваљаних глумаца, редитеља и представа, а и добрих позоришних зачетака, али ни један од ових није се усталио, развио и усавршио, и неопходан развојни континуитет није могао да се одржи, донекле силом објективних узрока (несређеност и несталност у свим областима државног живота, специјално у административно-управној, а нарочито у културној), али још више због људског несхватања, нерасположења и зле воље.

Због несталности и неизвесности често није било у позоришној установи потребног мира и осећања безбедности па ни нужне свесрдне преданости послу. Несталност и неизвесност изазивале су и међусобну суревњивост позоришта истовремено запослених у Покрајини, а и јавну и потајну борбу за наклоност власти и материјалну потпору од ње. Позоришни свет био је пометен и често немило изненађен експериментима недостојним његове традиционалне позоришне културе. Позоришна уметност губила је замаха и често се срозавала, а културни престиж државе и друштва био је компромитован.

Ево како су се, кроз шеснаест година, од ослобођења до оснивања Народног позоришта Дунавске бановине, ти ћудљиви позоришни експерименти низали, смењивали па укрштали.

У првој сезони (25. I – 28. VI 1919) радило је у Новом Саду старо аутономно Српско народно позориште. Пошто је 25. јануара свечано прославило своје „васкрсење“, незгодно је било да се ремети празнично расположење и милостиво му је остављено пола године живота.

Почетком друге сезоне, 1919/20, позориште је подржављено, али му је име задржано, само, као по смањеној милости, сада допуно изменењено: Новосадско српско народно позориште; сада је локално а не покрајинско, име му је више назив него појам.

Крајем треће сезоне, 1920/21, пошто је Српско народно позориште прославило своју шездесетогодишњицу, сад му је већ без икакве милости и име укинато и од тада се зове Народно позориште у Новом Саду. Ово државно позориште имало је најдужи век у том периоду, од почетка сезоне 1919/20. до пред крај сезоне 1927/28.

Друштво за Српско народно позориште, увређено укидањем имена Српско народно позориште, средином 1921/22. оживило је своје старо, аутономно позориште и оно је радило све до оснивања Народног позоришта Дунавске бановине паралелно са осталим позориштима у Покрајини, с мањим и већим прекидима, са субвенцијом а и без ње, стално борећи се за опстанак и падајући из једне кризе у другу.

У раздобљу 1928-1936. у Покрајини се појавило неколико позоришта и развила се оштра утакмица, трка и збрка. Водила се борба за субвенцију, турнеје су се укрштале, позоришта се међусобно претицала и смењивала у већим местима, специјално у Новом Саду, о који су се, сасвим разумљиво, нарочито отимала.

Пошто је изгорела позоришна зграда у Новом Саду (24. I 1928), укинута је Народно позориште у Новом Саду и наместо њега основано је Новосадско-осјечко позориште, са седиштем у Суботици, за области Новог Сада и Осијека а касније и за приморску област. Живело је и радило од 15. IV 1928. до 30. VI 1934, путовало и давало представе по тој великој територији.

У сезони 1930/31. Српско народно позориште је ухватило позитивну конјунктуру: Бановина га је узела под своје окриље и добило је солидну субвенцију. Али већ у следећој сезони ускраћена му је та милост и скресана субвенција, мада је у протеклој сезони постигло врло леп успех а потом поново запало у кризу.

Сада је, науштрб Српског народног позоришта, и поред њега и државног Новосадско-осјечког позоришта, основано крагујевачко (-пожаревачко) Народно позориште Дунавске бановине.

Крајем сезоне 1933/34. укинута је Новосадско-осјечко позориште, а Бановина је склопила споразум са београдским Народним позориштем да оно устроји своју Секцију за Дунавску бановину и да је Бановина субвенционише. У сезони 1934/35. Секција је давала представе у Новом Саду и још понеком већем месту Дунавске бановине, где су већ радила два позоришта – Српско народно позориште и Крагујевачко бановинско.

По истеку те сезоне остало је на попришту само Српско народно позориште. Још неко време је, мучно таворећи, приређивало проређене представе, а затим је и оно, уморно и измрцварено, напустило поприште. Тиме је престало и позоришно експериментисање и настало је затишје до оснивања Народног позоришта Дунавске бановине, а онда се последњи пут разбуктала очајничка

борба Друштва за Српско народно позориште за опстанак Српског народног позоришта.

Сва четири раздобља тог позоришног периода (1919-1921, 1921-1928, 1928-1936. и 1936-1941) и психички и морално су рефлекси свагдашњег државног и друштвеног стања. Кроз цео период, пак, провлачи се неравна борба, час притајена час отворена - у трајном сукобу су небулозан и флуидан покрајински традиционализам, у неједнакој мери запретен у подсвести емотивних појединаца и група, и млад и сиров, одлучан и често неувиђаван етатизам испољен у свеобухватној друштвеној сили, која лута, експериментише и греша, али постоји, траје и влада.

Прво раздобље (1919-1921) протекло је у атмосфери одушевљења и славља, слоге и мира. Победоносно је завршен национални рат и Војводина уједињена с народном матицом, тако да „После убојног поклича и победног кликтања над грдним непријатељима могло се опет пропевати, могла је опет свирка забрујати да се уз весело славље благодари Богу на успеху“ (*Сјоменица Друштва за Српско народно позориште 1861-1921*, стр. 55).

Почетак рада, „Васкрс Српског народног позоришта“, обављен је 25. I 1919, свечаном представом испуњеном заносом и пијететом, уз учешће остатака у рату на све стране раштркане и напаћене старе позоришне дружине, и уз заједничко расположење друштва и власти. „Ми не знамо да је позориште било икад посећено у тој мери, од тако одабране публике, уз тако свечано држање... Врхови и представници свију власти и звања беху у потпуном броју“ (*Сјоменица Друштва за Српско народно позориште 1861-1921*, стр. 56). На почетку тог узбудљивог обреда мисаона, млада, новосадска песникиња радосно је кликнула: „О Боже што дајеш благослов Борбе - Дај сад и благослов Песме“ (Аница Савић, *Сјоменица Друштва за Српско народно позориште 1861-1921*, стр. 59), а затим је умни и честити представник предратног културног војвођанског национализма објавио програмско позоришно начело нове ере: „Српско Народна Позориште стоји сад на прагу новог доба. Одсада оно неће морати служити народној одбрани него народном Генију. Народ ће бранити јача мишица: Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. И оно ће моћи да се посвети уметности народној“ (Тихомир Остојић, *Сјоменица Друштва за Српско народно позориште 1861-1921*, стр. 62).

Управни одбор Друштва за Српско народно позориште, захваћен патриотским одушевљењем и заносном вером у нову државу, „7. XI 1919. донео је решење о понуди Министарству просвете – да држава узме на се бригу о материјалном и уметничком старању за Српско народно позориште (др Каменко Суботић у Летопису Матице српске, књ. 326, стр. 170), а „Децембра 22. 1919. примила је наша држава дружину Српског Народног Позоришта, са свачем што је с њом у вези а с називом Српско Народна Позориште у Новом Саду, у своје руке“ (*Сјоменица Друштва за Српско народно позориште 1861-1921*, стр. 64). Искрени

и романтично наивни патриоти били су поносни, задовољни и безбрижни: „Ми смо срећни, што смо дружину могли спремну и упућену предати у поуздане руке српске државе“ (др Милан Савић у *Споменици Друштва за Српско народно позориште 1861-1921*, стр. 32). И потом, обузети поносном легендарном илузијом, одмараху се сањарећи о прошлости и будућности.

Државна и обласна власт нису реметиле затечено и прихваћено стање ни кад је спласнуло ослободилачко одушевљење и помућена чедна национална слога. Имале су прече бриге. Биле су заузете крупним и мучним проблемима нове државе, организовањем и преуређивањем административно-управне власти, припремањем устава, решавањем тегобних економских проблема, а и сметене бурним политичким стањем и замршеним партијско-политичким комбинацијама, као и продором нових политичких снага из дубине ускомешаних друштвених слојева.

У пролеће 1921. држава улази у своју привремену консолидациону фазу. Представници њени били су уверени да су сузбили и загатили бујицу револуционих политичких снага, припремили су државни устав, завршили партијско-политичко комбиновање и сматрали да је доношење устава обезбеђено, те сада почеше да у пракси примењују идеју централистичког уређења државе. У том државном налету донето је, 31. III 1921, унификационо решење Министарства просвете да сва позоришта у држави носе име Народно позориште (уз назнаку места у којем раде). Одмах је избило узбуђење међу војвођанским патриотима и у Друштву за Српско народно позориште, које је почело да расправља о новој ситуацији и да размишља о организовању своје трупе, уздржавајући се од оштрије реакције и коначне одлуке. Но, само привремено су се уздржали, и они и државна власт, јер у припреми је била прослава 60-огодишњице Српског народног позоришта. Али, чим је ова обављена (од 2. до 9. VI 1921), име Српско народно позориште је замењено именом – Народно позориште, а Друштво за Српско народно позориште је донело одлуку да настави самосталан рад, па је објавило стечај за своју трупу и поставило управника, а у зиму 1921. почело и да даје представе по мањим градовима у Војводини. Тако је избио сукоб и отпочела неравна борба између садашњице и традиције.

У другом раздобљу (1921-1928) држава је, после свог уставног решења, стекла легитимност и ауторитет суверенства и државна власт је аутоматски прегнула да систематски примењује одредбе централистичког устава и учврсти суверенитет државе. Покрајински традиционалисти Војводине, специјално Новог Сада и Друштва за Српско народно позориште, запали су у мучну дилему. Пренебрегавши социјалну жудњу назрету интуицијом новосадског песника и мудру мисао војвођанског просветитеља, нису могли да прегоре укидање имена свог традиционалног позоришта, али баш као традиционални националисти нису могли, након скорашњег ослобођења и уједињења и одмах у почетку сређивања своје националне државе, да дижу бунт против ње и

њене власти, јер за том државом вековима је чезнула Војводина. А нису могли одмах ни да се снађу - рат и нарочито непосредне поратне године изменили су социјално стање и испретурали друштвене односе у Војводини као можда ни у једној другој покрајини нове државе. Услед свега тога борба војвођанских традиционалиста против позоришног етатизма у овом раздобљу нема изразит и одлучан културно-политички карактер. Само узгред и спорадично јављају се изрази незадовољства против надирања државе у раније суверено аутономну позоришну област у Војводини. Већ у првом раздобљу, када се почело говорити о подржављењу Српског народног позоришта, упућена је држави претећа јавна порука из Новог Сада: „Чували смо га преко половину века, бићемо у стању да га и даље одржавамо“ (Радослав Веснић, *Позоришће у Војводини 1919-1941*, год. I, стр. 8, Војвођански музеј, Позоришни одсек, инв. бр. 5943). А касније, у овом раздобљу, почеће да се јавља глас покрајинског традиционалистичког огорчења, као, на пр.: „Наше позориште, још од оног дана када је прешло у државне руке, почело је да преживљава кризу, коју и дан дањи није пребродило“ (Р. Веснић, I, стр. 22-23), или јек носталгичне туге за прохујалом позоришном прошлошћу: „Ово наше мезимче, у којем су некад бриљирали: Ружић, Добриновић, Милка Марковић итд., пало је... на ниво праве шмире“ (Р. Веснић, I, стр. 29) – носталгична опсесија позоришном традицијом била је тако интензивна да су покрајински патриоти халуцинативно „нашим мезимчетом“ звали и ново, потпуно измењено, државно позориште, против којег су у исто време водили огорчену кампању. Међутим, све су то били само рефлeksi пасивног бунта, без организоване програмске акције. Друштво за Српско народно позориште, представник традиционалистичке позоришне политике, задовољило се у овом раздобљу скромнијом, такорећи пасивном демонстрацијом: Српско народно позориште, државним позориштем истиснуто из Новог Сада, кренуло је „у народ“, у мања војвођанска места.

Али та скромна, пасивна демонстрација, то мирење с новим стањем, све је то било само привидно. Незадовољство и огорчење традиционалистичких покрајинских патриота, под притиском надмоћне јавне силе, било се слегло у дубину психе па прокључало у другом, транспонованом виду: обрнуло се против позоришних представника државне власти, против руководиоца у новосадском државном позоришту, који су, стицајем објективних околности, долазили већином изван Новог Сада и Војводине. Један од главних представника покрајинске искључивости без увијања је изјавио како се у новосадској јавности „чују гласови незадовољства и за то, што позориште, које има своје типичне јаке новосадске традиције, прелази баш потпуно у власт људима који нису из тог миљеа“ (Р. Веснић, I, стр. 40). А у дну тога незадовољства и огорчења, испод слоја прокламативног начелног уверења, тињале су личне амбиције „домаћих“ синова, неостварене и углавном неостварљиве у новом стању. Други представник покрајинског и локалног патриотизма, касније, пошто је променио мишљење и престао да систематски и неоправдано напада управнике државног

позоришта, отворено је признао: „Против свију досадашњих управника вођена је ужасна кампања од стране вечито истих људи, којима је био лични интерес да се што брже изређају сви могући кандидати за то место, како би једнога дана и на њих дошао ред“ (Р. Веснић, I, стр. 73). Те амбиције, по вехеменцији субјективног интереса и локалној друштвеној повезаности и солидарности, давале су жучан и безобзиран тон борби. Један од најљућих и најистрајнијих „покрајинаца“, иначе такође претендент на управљање позориштем, основао је у ту сврху чак и лист, „Позоришне новине“, и повео праву хајку против позоришних „дошљака“, тако жучну и безобзирну да је управа државног Народног позоришта била приморана да забрани продају тог листа у позоришној згради (Р. Веснић, I, стр. 23). А кад борба није била диктована објективним побудама и начелним уверењем, страдале би логика и доследност; стога се често дешавало да нападају управника и његов рад а хвале представе дате под његовом управом или хвале бившег такође нападаног управника пошто је смењен и другим замењен (ваљда по правилу уљудности да треба одати признање „скончанима“, пошто више нису опасни или да чак траже да се за глумце у државном новосадском позоришту ангажују домаћи синови, губећи притом из вида да су у старом војвођанском позоришту многи „недомаћи“ синови били одлични и прослављени глумци које они сада величају као дичне представнике војвођанске позоришне традиције. Војвођански патриоти као да су хтели и тиме да очувају један део војвођанске традиције: „... наш рад не руководе велике идеје, широки и далеки погледи, опћа корист, него ситне побуде, најобичнија лична корист и амбиција, али смо и ту мајстори да себичност префарбамо родољубљем, а ситничарење скрупулотношћу“ (Тихомир Остојић у „Покрету“, св. 1, стр. 31). На срећу, међутим, та кампања била је ограничена на мален круг покрајинских патриотских интересената. Никако нису могли да придобију шире слојеве. Узрок је био у дубокој друштвеној промени.

Вихор са балканских планина крајем 1918. захватио је Панонску низију и развијао заветринску учмалост у којој је војвођанско друштво деценијама таворило. Људи су дубоко одахнули после вековне мучне потчињености и судбоносне ратне неизвесности. Ново државно и друштвено интегрирање продирало је све дубље и пуштало жите којима је обвијало широке слојеве, а поступна и стална имиграциона флукуација нових елемената са широке територије нове државе у Војводину, и нарочито Нови Сад, растварала је стару покрајинску кохезију. Правни, економски и финансијски услови друштвеног живота и рада, и поред трзавица и криза, ипак су се некако сређивали. На огромно проширеној, сада заједничкој национално-државној територији стварале су се нове и раније неслућене могућности рада, зараде, каријере. Људи су се извличили и издизали из покрајинске скучености и тескобне искључивости. Жељни су били ширег животног замаха, слободног исконског душевног уживања, без гњилих ограничења, без оптерећења старинским културно-политичким баластом. Стога

је публика била равнодушна према покрајинско-патриотској кампањи, лишена традиционалистичких предрасуда према државном новосадском позоришту, и ревносно је посећивала његове представе.

И поред све своје хучне кампање новосадски позоришни традиционалисти никако нису успели да задобију јавност. Само једном, по завршетку друге сезоне у овом раздобљу, успело им је да мобилишу изванредан број виђених грађана (и председника општине, народне посланике и редакцију једног листа), а ови су министру просвете послали меморандум против рада новосадског позоришта, заправо против тадашњег управника. Организовање тог групног иступа успело је захваљујући томе што је управник био доиста поприлично забрздио у репертоарској и персоналној политици, и те његове грешке искоришћене су са циљем да се он смени а на његово место подигне „наше дете“, као што је то наговештено у коментару меморандума у новосадском листу који је и предводио сву ту кампању.

Неуспех у том једином озбиљном налету, и политички снажно подупртом и у повољном тренутку извршеном, као и постојана равнодушност публике према акцији позоришних традиционалиста, а и све успешнији рад новосадског позоришта, све то обесхрабривало је и збуњивало захуктале покрајинске патриоте, и кампања је поступно јењавала. Крајем друге сезоне овог раздобља председник новосадске општине један је од потписника меморандума против позоришта и његове управе, а касније председник општине сазива грађане на конференцију ради помагања и спасавања позоришта, и општина позоришту додељује замашне субвенционе суме. У прво време овог раздобља новосадски листови оркестрално нападају сваку управу позоришта, а касније поједини почињу да се трезне, освешћују, из оркестра издвајају, па и да хвале управу позоришта. Имали су и оправдање за свој преокрет: пронашли су да управник „ради споразумно са јавношћу“ - ма и деломично задовољење покрајинске и локалне амбиције. Преображавање је постајало све чешће, бивало све видније, и најзад је одавано јавно признање тадашњем управнику (који такође није био из Војводине) да је „сјајно и успешно решио проблем нашег позоришта“.

Борба брижних војвођанских патриота у Новом Саду против државног позоришта односно његових представника завршена је, дакле, потпуним неуспехом, капитулацијом. За то време, док је та борба у Новом Саду трајала, Друштво за Српско народно позориште, као легални представник војвођанске позоришне традиције, трудио се да изван Новог Сада, у покрајини, прибави сатисфакцију аутономном војвођанском позоришту истиснутом из Новог Сада. Увређено и озлојеђено потпуним етатизирањем новосадског позоришта и кидањем традиционалне везе и праксе, укидањем чак и имена Српско народно позориште, Друштво за Српско народно позориште је по завршетку сезоне 1920/21. донело одлуку да оживи Српско народно позориште и настави свој самосталан позоришни рад.

Тадашњи секретар Друштва за Српско народно позориште покушао је, у једном свом чланку (С. Баница у Летопису Матице српске, књ. 301, стр. 99-106), да начелном побудом образложи ту одлуку. „Друштво за Српско народно позориште – вели он – предавши децембра 1919. своје позориште држави... осетило је празнину која је тим подржављењем настала у животу Војводине... Да би ту празнину попунило, Друштво за Српско народно позориште је решило да оживи своје предратне традиције, па да поново оснује своју позоришну дружину, која ће обилазити у првом реду већа и мања места Војводине“ и притом наглашава да „у села, баш у села се мора највише ићи“. Чудно је, међутим, што је Друштво за Српско народно позориште након подржављења новосадског театра више од годину и по дана мировало и ничим није показало да осећа ту „празнину“ у Војводини, него је нагло донело одлуку тек после укидања имена старог војвођанског позоришта. А да је одлука донета нагло, па и непромишљено, види се из тога што ништа није припремљено за тај велики подухват. Није израђен репертоарски програм за малоградску и нарочито сеоску преоријентацију позоришта, него су узимани комади из тадашњег општег репертоарског фонда, са нешто већим уделом старих сеоских мелодрамских и историјско-романтичних комада. Није припремљена ни техничка апаратура за те специјалне турнеје па чак ни основни инвентарни фондус, него је Српско народно позориште на брзу руку извршило фузију са покрајинским банатским позориштем „Стерија“ па с његовим инвентаром кренуло на свој мисионарски пут. Међутим, већ после годину и по дана, на основу некаквог „полузваничног“ саопштења Друштво за Српско народно позориште се полакомило и на саму претпоставку могућности да се његово позориште врати у Нови Сад: „Пошто је од стране Уметничког одељења Министарства просвете полузванично било објављено да ће се учинити велике промене у погледу државног издржавања покрајинских позоришта, па тако и позоришта у Новом Саду, то би било време да Друштво за Српско народно позориште натраг прими од државе позориште у Новом Саду, са свим оним, како га је држави предало. Ради тога упутити у том смислу допис Уметничком одељењу Министарства просвете“ (Записник седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 17. III 1923, Војвођанска архива, Друштво за Српско народно позориште – Управни одбор, бр. 285). На почетку трећег раздобља, пак, очигледно ће се испољити да та одлука није била резултат искрене и промишљене начелне преоријентације, него да је поникла у афекту услед повређене традиционалистичке амбиције и покрајинске сујете. Карактеристично је, у том погледу, да је за првог управника оживљеног Српског народног позоришта изабран најжучнији противник новог позоришног стања и најстраснији приврженик војвођанске позоришне традиције, онај што је специјално у ту сврху покренуо чак и лист „Позоришне новине“ и који је касније, на једној скупштини Друштва за Српско народно позориште (12. VIII 1928), тражио да управник

Српског народног позоришта „не сме бити Србијанац“ и чак се противио „да на репертоару Српског народног позоришта буду србијански комади“.

Онда је сасвим природно што не само да није почела нова епоха у раду Друштва за Српско народно позориште него што оно није успело ни да оживи стари углед свој и свога позоришта, па чак ни да оправда своје постојање и рад. Стога је потпуно разумљив поразан суд који је о тадашњем Српском народном позоришту изрекао бивши поратни председник Друштва за Српско народно позориште, син Косте Трифковића, до 1914. председник Позоришног одсека Друштва за Српско народно позориште, после рата први председник Друштва за Српско народно позориште и први управник Српског народног позоришта, касније и почасни члан Друштва, изданак старе новосадске породице, веран син Војводине, искрени приврженик и поштовалац старог Друштва за Српско народно позориште: „После више од две године рада – гласи његов суд – показује ова нова позоришна дружина Друштва за Српско народно позориште резултат који ни моралним ни материјалним успехом не може задовољити ни управни одбор, ни главну скупштину, ни ону позоришну публику која по разним местима ово позориште посећује, и све је јасније да је добра намера Управног одбора промашена, показало се да ово ново позориште није позориште, јер не може да буде позориште!“ (др Ђура Трифковић у „Застави“, 19. VII 1923). Иако је изречен 1923, тај суд важи бар у истој мери и за рад Српског народног позоришта до краја овог раздобља. Још пре тога, на почетку друге сезоне овог периода, месни одбор једног од најважнијих места дао је сличан суд: „Чита се допис Месног Позоришног Одбора у Бечкерек у раду дружине у истом месту, у којем се изражава незадовољство радом исте“ (Записник седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 4. IX 1922, Војвођанска архива, Друштво за Српско народно позориште – Управни одбор, бр. 285). А ускоро је дошло и до тешке кризе и прекида рада Српског народног позоришта, крајем треће сезоне, и до узбуне и јадања „да је култура Војводине у слому... да нема одушевљења као пре... да су околности тешке... да је етатизам донео инерцију... да је Београд све обећавао а ништа није дао, па ни градови“ (Записник главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 18. X 1924, Војвођанска архива, Друштво за Српско народно позориште – Управни одбор, бр. 285). Уз то, пак, неуспех се не може правдати искључиво финансијском оскудицом, јер у то време Друштво за Српско народно позориште је добијало повремену новчану помоћ од градова, области и државе, било је ослобођено плаћања 30%-не таксе на продате улазнице, а приход од његових фондова износио је око 200.000 динара годишње, чему треба додати још и уштеђевину из оних сезона када није издржавало своју трупу.

У овом раздобљу, нарочито у првим његовим годинама, у Војводини као и у целој држави лутало се у потрази за културном оријентацијом и начином за прилагођавање културних установа новим приликама. У том општем померању и сналажењу стекли су се у свим установама разноврсни елементи, и старији

и млађи, и конзервативни и напредни, и заостали национални романтичари, и предратни реалистички националисти, и чланови продорне поратне генерације, али сви, углавном, са трезвеним схватањем о културним добрима Војводине и с разумним жељама за њихов развој у новим приликама. Услед те разнородне спреге, а и још доста свежег задовољења национално-државним остварењем, у свим установама била је паралисана еруптивна динамика и тежило се за компромисним сређивањем односа са државном управом и њеним смерницама.

Тако је било и у Друштву за Српско народно позориште. У почетку је оно поступало помирљиво и опрезно и трудило се да усклади свој однос са државом. Та тежња дошла је до изражаја још пре но што је Друштво за Српско народно позориште обновило свој самостални позоришни рад: „Секретар... држи да би се морало све и сва урадити како ће Позориште да дође до бољег материјалног стања, те износи свој разговор са меродавним личностима у Београду. Износи нацрт како би се дошло до хармоније између Друштва и државе. После свестраног претреса о том питању решено је изнети ово питање на анкету члановима, а затим предлог о томе скупштини“ (Записник седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 4. IX 1919). А после прве кризе Српског народног позоришта та је тежња потпуно овладала духовима у Друштву за Српско народно позориште, све су наде у њу положене: „Председник истиче како је за скору будућност због обнове Српског народног позоришта најважније да се споразумемо са меродавним факторима у Београду, те да се нађе платформа за срећну кооперацију приватне и државне иницијативе“ (Записник главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 15. III 1925). После слома и прекида рада Српског народног позоришта крајем сезоне 1923/24, напрежући се и припремајући у току сезоне 1924/25. за обнову позоришног рада, Друштво за Српско народно позориште је још ревносније настојало да стекне наклоност државне власти и постигне сарадњу са њом: „Секретар опширно реферише о својој интервенцији у Уметничком Одељењу за заједничку сарадњу државне и приватне иницијативе и да Српско народно позориште буде повлашћено... Прима се секретаров предлог да се у име манифестације сарадње са Београдом и иначе из тактичких разлога г. министру просвете упути овај телеграм: Управи Друштва за Српско народно позориште част је известити Вас да је обновила мању али елитну дружину славног Српског народног позоришта које ће ове сезоне гостовати у селима и варошима Војводине да својим радом изнутра израђује нашу државну мисао и помаже наш национални полет. Управа се радује што поводом овога саопштења добија прилику да вас поздрави као просветног поглавара слободне Отаџбине гледајући у суштини тога поздрава идеју обласне културне сарадње са дичним Београдом. Врховна управа Српског народног позоришта је половину века избегавала и избегла сарадњу са Пештом, а сарадњу са Београдом сматра за родољубиву и најсрећнију комбинацију обласне нацио-

налне културне и уметничке пропаганде“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 13. VIII 1925).

Смисао те „сарадње“ са државом био је, наравно, субвенционисање повлашћеног Српског народног позоришта, под управом Друштва за Српско народно позориште. Али, успех није постигнут. Није помогао ни поздрав министру „из тактичких разлога“, ни величање „мале али елитне трупе славног Српског народног позоришта“. Државна власт се оглушила о позив Друштва за Српско народно позориште на „сарадњу државне и приватне иницијативе“, није приста-ла на тај ортаклук, хтела је да остане доследна своме етатистичком начелу. (На скупштини Друштва за Српско народно позориште 18. X 1924. одјекнуо је крик огорчења: „Етатизам је донео инерцију“).

Разочарано у своме настојању да га држава усвоји и помогне, Друштво за Српско народно позориште се обрнуло мањим газдама, жупанијама. Надало се да ће ту наићи на боље разумевање и срдачнији одзив, јер жупаније су биле установе заостале из прошлости као и Друштво за Српско народно позориште, а оне су и домаћини у Војводини. Радост је била велика кад се на видик укажала могућност успеха у томе правцу: „Секретар чита извод из записника ванредне скупштинске седнице Муниципијског одбора Бачко-бодрошке жупаније држане 4. августа 1925. године, по којем је решено: да се Друштво за Српско народно позориште припомаже доличном субвенцијом, ако се представницима жупаније буде дала могућност да учествују у административној управи дружине. Ово се решење Муниципијског Одбора прима са великом радошћу... учешће делегата жупаније морално ће појачати друштвену управу“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 13. VIII 1925). Изненадна појава светлосног зрака у тмурној ситуацији тако је засенила Управни одбор да није приметио како обласна државна власт хоће да се прокријумчари у његову суревњиво чувану аутономну сферу. То пријатно изненађење било је поновљено и појачано понудом коју је поджупан Торонталско-тамишке жупаније саопштио на седници Управног одбора: „У Банату је пре рата код Жупаније постојао један Позоришни Одбор састављен од чланова Муниципије, који се морао бринути за позоришта. Истоме је од стране Жупанијске скупштине вотирана једна сума којом је он финансирао и потпомагао позоришта. Такав одбор треба и сада установити, пошто мађарски предратни закон за жупаније и сада важи. Овакав одбор стајао би у вези са осталим месним позоришним одборима појединих градова (дакле: не с месним одборима Друштва за Српско народно позориште него са административним општинским одборима), који би се такође бринули за осигурање позоришне трупе кад у њихова места дође, одређујући и сами у свој буџет извесну суму новца за покриће трошкова позоришне трупе. Боравак трупе у појединим местима вршио би се према плану утврђеном од стране Главног жупанијског одбора, тако да би Управни одбор у Новом Саду требало само да стави до знања горњем наслову: када дружина мисли да обави у тој жупанији

свој рад, а да целу маршруту рада има да препусти Главном жупанијском одбору. Он ће одредити која места и када треба посетити. Што се тиче финансирања трупе, то ће се овако вршити: све дефиците које би у појединим местима трупа имала, има попунити Главни жупанијски одбор, илити пак поједини градови у којима се дефицит нашао... Напомиње да ово треба одмах учинити, док области не буду формиране, јер мисли да ће доцније бити теже ову ствар спровести“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 2. X 1926). Предлог је потом усвојен и од изасланика Бачке жупаније а онда једногласно примљен од Управног одбора Друштва за Српско народно позориште. Мада је овај предлог био можда још опаснија замка, Управни одбор је и њега прихватио. Можда није приметио опасност за своју брижно штићену аутомонију. А можда је наслућивао теоријску могућност да Друштво за Српско народно позориште западне у неповољну ситуацију, али се с наивним поверењем односио према националној власти. После дуготрајне војвођанске апстиненције од „туђе“ државе и њених власти ишчезла је уздржљивост према националној држави и њеним властима а још није стечено искуство за разликовање разних ступњева и облика државне ингеренције, само је постојао инстинктивно одређен одбојни став према акту одузимања. Али, радост је била кратког века; убрзо је дошло до тешког разочарења. Бачка жупанија је, додуше, послала субвенцију од 50.000 динара за 1927, али су с Торонталском жупанијом настале мучне компликације. Ова је вотирала суму од 100.000 динара за 1927, али Друштво за Српско народно позориште није могло да је прими; унета је у Банатски позоришни фонд, са решењем да „Гостовањем трупе у Банату управља жупанијски Позоришни одбор из Великог Бечкереча“ и да се из те суме „покрије евентуални дефицит, и то појединачно за свако место, ако Друштво за Српско народно позориште може да докаже да је било позвано да у дотично место пошаље трупу и да је Месни позоришни одбор истог места са своје стране све учинио да се избегне материјални неуспех“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 19. II 1927). То је већ сувише било и од националне власти и Управни одбор Друштва за Српско народно позориште реши да не може примити те услове, а затим настаје дуго натезање с председником Београдске области (председник је био онај поджупан, а Област је била наследник у међувремену укинута Жупаније), па се најзад тек толико успело да се добије новац за покриће дефицита у два банатска места. Тиме је окончана планирана сарадња са банатском влашћу, а и Бачка област је већ пре тога прекинула ту сарадњу. Док су постојале жупаније, историјске установе, сада национализоване, Друштво за Српско народно позориште се још и могло надати, бар по илузионистичкој солидарности због традиције, да ће можда ипак успети да у некаквом подношљивом облику оствари ту „сарадњу“ с њима, али укидањем историјских жупанија и оснивањем области, нових управних органа ондашње државе, ишчезла је и та илузија и председник Друштва за Српско народно позориште (иницијатор тих аранжмана, а

иначе утицајан војвођански политичар у то доба) на следећој скупштини тужно је констатовао: „...силом се не може нико натерати да потпомаже позориште“.

Треће раздобље (1928-1936) почиње при свршетку прве деценије после уједињења. Државно и друштвено стање сасвим је друкчије од онога пре десет година. Трајна политичка криза услед племенско-покрајинске ускогрудости и партијско-политичке затрованости најзад је крваво завршена, и настаје тешка државна криза. „Дошли смо данас дотле“, вели савремени хроничар, „да се нико не слуша, да је свако за себе ауторитет, да свако себи хроничар, да се нико не слуша, да је свако за себе ауторитет, да свако себи узима права колико хоће... Све се гложи и нико се не повлачи, нико не уступа, и сви имају право. Да чудна стања и још чуднијег друштва!“ (Радивој Врховац у Летопису Матице српске, књ. 318, стр. 4). Државни склоп је расклиман, средишња власт уздрмана, централистички етатизам компромитован. А уз то се већ осећају и први трзаји тешке привредне кризе, која у друштво уноси заразу бриге, неспокојства, огорчења, и још више угрожава ауторитет државне власти.

Усред тог државног и друштвеног растројства Нови Сад је остао без сталног позоришта. Позоришна зграда је до темеља изгорела (24. I 1928) и држава је основала Новосадско-осјечко позориште са седиштем у Суботици. Друштво за Српско народно позориште, охрабрено општим бунтом одоздо против заљуљане државе и државне власти, и захваћено пробуђеном покрајинском самосвешћу која је у то време почела и у Војводину да продире, одмах се пренуло и свим силама прегло да освоји упражњено место у Новом Саду. Кроз цело ово раздобље оно води жилаву утакмицу и борбу са другим позориштима за освајање субвенције и позиције у Новом Саду.

Сваке сезоне, поред турнеје по Покрајини, Српско народно позориште даје представе и у Новом Саду. Одмах у почетку прве сезоне овог раздобља, у октобру 1928, оно гостује у Новом Саду. Међутим: „Гостовање трупе у Новом Саду није привукло публику“, каже бивши секретар Друштва за Српско народно позориште. „Управа Друштва за Српско народно позориште покушавала је да преко новосадских друштава заинтересује јавност, али без успеха. Представе су давале пред малим бројем гледалаца, најчешће у празној дворани“ (С. Баница, Летопис Матице српске, књ. 318, стр. 418). Та равнодушност публике пратила је Српско народно позориште кроз цело ово раздобље, сем у два-три случаја када је успело да се издигне до уметничког нивоа. Публика је у прошлом раздобљу дотле гледала представе врло доброг Народног позоришта у Новом Саду, а и у овом периоду представе такође одличних позоришта, Новосадско-осјечког позоришта и Секције београдског Народног позоришта, и претпостављала је добро савремено позориште пропагандном оживљавању традиционалног позоришта, здравим инстинктом одвајала је живу и свежу позоришну уметност од позоришне традиције. Друштво за Српско народно позориште је успело да покрајинском патриотском пропагандом задобије јавност да би га помогла да

коначно освоји Нови Сад и да се афирмира као признато и субвенционисано покрајинско позориште. Само једном, на почетку 1932/33, пошло му је за руком да донекле заталаса новосадску јавност и ангажује неке политичке личности да му спасу ускраћену субвенцију за ту сезону. Држава и Бановина, пак, одупирале су се навали покрајинске струје, нарочито у позоришној области у којој се јавност није поводила за покрајинском пропагандом. За духовно и морално расположење у овом и следећем раздобљу, уопште и специјално у односу на покрајинску традицију, карактеристично је да је Друштво за Српско народно позориште у својој грчевитој и судбоносној борби за опстанак било напуштено и од једног тада врло истакнутог војвођанског политичара, а он је по свом положају и утицају могао да му помогне - био је, у ова два наврата, министар просвете и председник Народне скупштине, а његови стићеници били су, у критичним тренуцима, један начелник Просветног одељења Банске управе и један бан. Раније, међутим, док је био обичан грађанин, овако је говорио: „Наше позориште (Српско народно позориште) има два задатка: национални и уметнички. Ако хоћемо да импонирамо и мањинама, морамо га подићи на висок уметнички степен... Кад обезбедимо нашем позоришту такву субвенцију на коју ми имамо право, оно ће се подићи на онај степен који ће одговарати тој субвенцији. Та субвенција треба да је саставни део бановинског буџета. Наша бановина не сме нам правити тешкоћа... Бановина би се огрешила, ако би нам укинула субвенцију“ (Стеван Ћирић, записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 29. IX 1932).

Представници државе у ово време, после укидања парламентарног режима, још суревњивије су чували сваки атрибут компромитоване државне суверености, коју су они насилним освајањем још више компромитовали, а чијим је обезбеђењем био условљен њихов политички опстанак. Бановина, пак, као нова управна установа, настојала је да што више компетенција задржи и освоји за себе као мандатора државне власти, уверена да ће се тако учврстити и свој ауторитет оснажити. Чудно је да су војвођански позоришни традиционалисти (и после неуспеха у прошлом раздобљу под лабавијим режимом) могли уопште да се надају успеху своје акције у новом државном курсу (од б. I 1929), који је инаугурисао интегралну југословенску политику супротну не само покрајинским него чак и националним традицијама, и расцепкао и такве историјске територијално-друштвене организме као што су Србија и Босна и Херцеговина, и у којем је државним преуређењем Војводина престала да постоји као засебна покрајина, пошто је у ширу управну јединицу утеловљена заједно с покрајином која није имала никакву непосредну везу с војвођанском традицијом.

У први мах, у почетку овог раздобља, Друштво за Српско народно позориште се заносило илузијом да би његово Српско народно позориште могло постати привилеговано и једино покрајинско позориште Војводине. „Управни одбор Друштва за Српско народно позориште ставио се на гледиште да ће се криза по-

зоришта у Војводини најбоље решити тако, ако за целу Војводину постоји само једно позориште. Ово би се имало извести на тај начин што би искључиво Друштво за Српско народно позориште имало своју трупу“ (др Димитрије Кириловић, Летопис Матице српске, књ. 317, стр. 267). Тако, начелно и опрезно, говори његов тадашњи секретар, а скупштина Друштва за Српско народно позориште отворено износи свој прохтев: „Жеља свију чланова Друштва за Српско народно позориште... јесте да се досадашње Обласно (Новосадско-осјечко) позориште у Новом Саду преда на управу овом Друштву... Преузимањем Обласног позоришта Друштво за Српско народно позориште би добило цео инвентар тог позоришта и помоћ коју му држава сада даје...“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 12. VIII 1928). У ту сврху изаслати су и представници управе Друштва за Српско народно позориште да преговарају са управником Новосадско-осјечког позоришта, али није постигнут никакав споразум (Р. Веснић, II, стр. 7-8). Жеља је била сувише смела и наивна. Само у један мах, у сезони 1930/31, захваљујући изузетном расположењу тадашњег бана (који је одмах у првим данима после ослобођења дошао са српском војском у Нови Сад, где се дуго задржао, пријатно осећао, спријатељио се са старим „господским“ кућама новосадским, и постао скоро натурализован новосадски Војвођанин, успело је Друштву да дође под окриље Бановине и добије замашну субвенцију па и наду да ће остварити своју чежњу да Српско народно позориште постане једино легализовано обласно позориште у Војводини.

Касније, пак, пошто је основано Крагујевачко(-пожаревачко) бановинско позориште, Друштво за Српско народно позориште се разочарало, отрезнило и напрегнуло се да постигне бар равноправност са Новосадско-осјечким позориштем, крагујевачким Народним позориштем Дунавске бановине и Секцијом београдског Народног позоришта. У то време, да би обезбедило своју позицију међу трима опасним такмацима, бановинским и државним, било је приморано да води мучну борбу, с повременим тактичким споразумевањем: борба је била оштра, понекад и груба, па и проткана интригама и подвалама. У пролеће 1933. дошло је у Нови Сад на гостовање Крагујевачко-пожаревачко бановинско позориште и „на почетку се публика била заинтересовала, али пропаганда симпатизера Српског народног позоришта била је врло успешно изведена, тако да је публика све мање долазила у позориште, иако те представе нису биле лошије од представа Српског народног позоришта“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 136, 17. V 1933), а ускоро потом су представници тих двеју установа одржали пријатељски састанак и договорили се о заједничкој сарадњи и подели бановинске субвенције. У исто време склопљен је и споразум о заједничком раду Народног позоришта у Београду и Друштва за Српско народно позориште, заправо о разним услугама које ће београдско Народно позориште чинити Српском народном позоришту; оно је стилизовало тај споразум па га потписаног послало Друштву ради достављања Банској управи, а Друштво за Српско народ-

но позориште у спроводном акту изјављује да „у току расправе о свом споразуму није било речи о субвенцији Народног позоришта у Београду од стране Дунавске бановине“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 134, 11. V 1933), односно управа београдског Народног позоришта је, стилизујући текст, самостално додала завршну тачку: „Овај се споразум везује за исплату субвенције додељене посебно Народног позоришту у Београду за 1933/34. у буџету Дунавске бановине која ће заједно са помоћи додељеном ради гостовања оперске и драмске трупе самог Народног позоришта у Београду износити дин. 250.000 годишње...“ (Народно позориште у Београду, бр. 2026, 9. V 1933). Уз то су представници бановинског позоришта и Друштво за Српско народно позориште у оном свом споразуму солидарно изјавили: „С обзиром на велика средства којима располаже Народно позориште у Београду... и услуге које нам то позориште нуди, сматрамо да је помоћ Народног позоришту у Београду у износу од 250.000 дин. одвећ велика...“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 136, 17. V 1933).

Али држава, а нарочито Бановина, у чију је компетенцију сада спадала позоришна политика на њеној територији, упорно се опирала тежњи и захтеву Друштва за Српско народно позориште и стално је ишла ка свом крајњем циљу, мада с повременим тактичким попуштањем и скретањем. Бановина стално даје па укида или повећава па смањује субвенцију Друштву, а обе, и држава и Бановина, у свакој прилици фаворизују државно и бановинско позориште: Новосадско-осјечко позориште, београдско Народно позориште, Секцију београдског Народног позоришта, крагујевачко бановинско. Друштво за Српско народно позориште је, припремивши план за турнеју Српског народног позоришта у сезони 1933/34, накнадно констатовало да је Новосадско-осјечко позориште већ за исте месеце резервисало позоришне дворане у Суботици и Сомбору, и онда, живећи у илузионистичком уверењу да Српско народно позориште и сада има првенствено право на гостовање у местима у која је кроз седам деценија одлазило и играло, обратило се Банској управи да преко Министарства просвете издејствује да Новосадско-осјечко позориште промени свој план турнеје у корист Српског народног позоришта (Друштво за Српско народно позориште, бр. 241, 3. VIII 1933). Министарство просвете, пак, оштрим тоном одговара да „је Српско народно позориште приватна установа... и не сме бити истицано испред једног државом субвенционисаног, државној власти подложеног позоришта“ и упозорава да „то позориште треба да обилази варошице и села по Војводини, па ако би му се и јавиле шире и више амбиције Банска управа би била прва дужна да га упућује на рад који одговара његовим снагама, средствима и традицијама“ (Министарство просвете, П. бр. 30382, 21. VIII 1933). Почетком сезоне 1932/33. Банска управа одузима субвенцију Друштву јер „је потребна већа дотација Бановинском Народног позоришту, које треба да из Крагујевца пређе у Нови Сад“ (Р. Веснић, II, стр. 6). По истеку сезоне 1933/34. Банска управа опет укида субвенцију Друштву за Српско народно позориште у корист Секције београдског

Народног позоришта и Друштву, којем је већ дојадило то шиканирање, енергичним тоном, али наивно и без успеха, тражи од Банске управе хитан одговор: „Да се конкретизују чињенице које говоре за ову смену (одузимање субвенције Друштву за Српско народно позориште ради оснивања секције) у националном, државном и уметничком погледу и сврха оваквих намера и циљева“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 727, 30. VII 1934).

Кроз цело ово раздобље Друштво је постизало само повремене, пролазне успехе, после којих је увек избијала криза, свака тежа од претходне, и поступно је постајало све очевидније да губи битку у корист државног, односно бановинског позоришта. И тако је, утучено поразима, ушло у последње раздобље, судбоносно по њега.

Најзад, почетком четвртог раздобља (1936-1941), у пролеће 1936, наступило је оно што се могло и предвидети по држању и разним одлукама Банске управе пред крај претходног периода: Друштво за Српско народно позориште је коначно изгубило битку – етатизам је савладао отпор позоришног традиционализма у Војводини. Банска управа је сматрала да су њена власт и ауторитет стабилизовани, да се довољно упознала с приликама и друштвеним расположењем, те да може одлучно решити позоришно питање а да тиме не изазове неке озбиљније трзавице. Уз то, канда је и њој већ досадило позоришно експериментисање и морала је бити свесна да то лутање штети њеном ауторитету. А није могла бити ни равнодушна према чињеници да остале бановине имају своја позоришта у својим средиштима, док га Дунавска бановина нема. Поврх свега, пак, појавио се, почетком сезоне 1935/36. један нов рефлектант на субвенцију (Градско позориште у Крагујевцу), а Банској управи већ је дотужило цепкање буџетске позоришне субвенције и стално додавање из резервног фонда.

Иницијатива је дошла од главног представника етатизма, од државне управне власти. „Да би се претресло питање оснивања Бановинског позоришта за Дунавску бановину, и испитале могућности како да се за тај циљ употреби Српско народно позориште у Новом Саду, Господин Министар просвете одлуком П. бр. 23322 од 21. јуна 1935. одлучио је да се образује Стручна позоришна комисија која има то питање да претресе“ (Банска управа Дунавске бановине IV, бр. 29164, 25. VI 1935). За председника те Комисије одређен је шеф Одсека за уметност и књижевност Министарства просвете, који је још раније у једном чланку изнео начелне поставке које су свакако и у овом случају биле од важности и утицаја: „... мора се поћи, при сваком говору о позоришту, од факта да је оно у нашој земљи свуда, мање више, државна установа. Бесумње, држава је, стављајући их све под свој кров, у првом реду мислила на то да зајамчи њихов опстанак као просветних и националних установа, те да се позоришта, у борби и утакмици за успех, не изроде у чисто забавне установе“ (Вељко Петровић, Летопис Матице српске, књ. 307, стр. 120). На конференцији те комисије код бана 17. III 1936. решено је да

се оснује бановинско позориште и бан је 23. IV 1936. донео одлуку (IV, бр. 15451), којом је и основано Народно позориште Дунавске бановине.

После те одлуке, којој је одмах уследило и смањење субвенције Друштву за Српско народно позориште на 15.000 дин. месечно, одржана је скупштина Друштва. Она је решила да Српско народно позориште ипак настави рад и овластила Управни одбор да евентуални дефицит попуни зајмом на друштвене некретнине. Изабрана је и допунска управа ради интензивније акције за спасавање Српског народног позоришта и положен завет да се ради „до последњег издисаја“. Чланови трупе су, међутим, расуђивали реалније и у трупи је одмах настало расуло, услед чега је прекинуто гостовање Српског народног позоришта у Вршцу, а затим је, са преосталим члановима, повучено у Нови Сад да би у том судбоносном тренутку својим присуством и радом припомогло акцији Друштва за Српско народно позориште. Његов Управни одбор се очајнички борио, из месеца у месец, да ишчупа бар ону бедну субвенцију, а Српско народно позориште је веома мучно таворило, од првог до следећег првог у месецу било је на белом хлебу. Чланови трупе су у лето 1936. чак и „начелно“ ангажовани - под условом да се добије дотле необезбеђена субвенција. Управни одбор у једној својој представи моли бана да му се „субвенција од 15.000 дин. хитно изда, како би могли начелно ангажованим члановима позоришта издати аконто њихових евентуалних принадлежности за месец септембар т. г.“ и додаје, ради умилостивљења: „Ових петнајст хиљада потребни су нам хитно, како бисмо могли на дан рођења његовог величанства Краља Петра II дати свечану представу у Новом Саду“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 109, 31. VIII 1936). Позориште је морало и да прекида рад. Управни одбор је већ на почетку сезоне 1936/37. управнику Српског народног позоришта послао налог: „Пошто Банска управа није решила питање субвенције овом Позоришту, то смо принуђени привремено обуставити позоришни рад. Откажите првог новембра целокупном персоналу и исплатите им њихове принадлежности за петнајст дана унапред“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 192, 29. X 1936). Била је то, заправо, агонија Српског народног позоришта. Али, Банска управа је била неумољива. Помогла је тек толико да се агонија продужи до маја 1937, када је Српско народно позориште коначно престало да ради. После двогодишње паузе, након прекида тзв. колаборације са Народним позориштем Дунавске бановине, покушавало је оно да опет проради, али је тај рад имао само симболичан, углавном демонстративан карактер – малена, одасвуд напабирчена трупа понекад је понегде дала понеку представу.

Управни одбор Друштва, опуномоћен и задужен решењем скупштине да се бори до „последњег издиханија“, настојао је да заталаса јавност у корист Српског народног позоришта. Он је већ пре тога покушао да спречи оснивање бановинског позоришта, али у томе није успео ни антидатираном бљештавом прославом 75-огодишњице Српског народног позоришта, ни покровитељством бана, ни измољеном свечаном завесом од Краља Петра II за ту прилику, ни бурним

овацијама славној прошлости Српског народног позоришта, ни ганутљивим свечаним речима старине Јована Грчића, толико старог да није могао сам да прочита свој говор: „... зар постоји неко ко би могао да заувек спусти завесу позоришта које је седам и по деценија носило заставу уметности и родољубља кроз све југословенске крајеве и у најтамније доба робовања под Аустријом, и које је било матица и колевка југословенског позоришта уопште“ (Р. Веснић, II, стр. 17). Исто тако није успео ни сада, у настојању да ангажује јавност бар за спасавање опстанка Српског народног позоришта. У почетку се, додуше, јавност мало заинтересовала и у новинама су се појавили неколики покрајинско-патриотски чланци, али на томе је и остало. Одзив друштва био је млак. Тако, старобечејски месни одбор Друштва, најактивнији и можда једини заиста активан одбор, задовољио се једном изјавом упућеном Управном одбору: „... допрли су и до нас гласови, да према данашњим приликама Српско народно позориште треба да се растури. Ова вест је поразила сваког правог родољуба... Одлучно дижемо свој глас против укидања Српског народног позоришта, и верујемо да ће се овом нашем протесту прикључити сва већа места у бившој Војводини, као и једног дела Славоније“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 18, 21. I 1937). На жалост, та његова вера није се обистинила - сва већа места немо су ћутала. Или: Управни одбор се 9. X 1936. обратио Општини града Сомбора, који је имао извршну позоришну публику и у којем је Српско народно позориште тада гостовало, молбом за субвенцију: „Нашем Српском народном позоришту је веома тешко живети... Без помоћи ће пропасти егзистенција нашег Мезимчета... У интересу те наше Институције, нашег поноса народног, молимо да нам град Сомбор једном субвенцијом... помогне наше Мезимче!“ Одговор је био, на жалост, немилосрдан: „... Градско веће... решава да се молби не може удовољити...“ (Друштво за Српско народно позориште, 201, 6. XI 1936). Јавност је већ била стекла респект према консолидованој Банској управи, која је представљала ефективну државну власт, и сматрала је илузорном борбу против ње у питању за које је она била законски овлашћена. А већ су јој биле и досадиле разноврсне позоришне промене и трзавице, желела је да на миру ужива у позоришној уметности. Уз то су се већ помањали злослутни предзнаци злокобне европске будућности, у духовима се будиле тешке успомене на мучну прошлост, и људи нису били расположени за покрајинско прегањање, за борбу ради оживљења покрајинске традиције. И кад је Народно позориште Дунавске бановине прорадило крајем сезоне 1935/36. у Петровграду, а почетком сезоне 1936/37. у Крагујевцу па у Новом Саду, и својим представама задовољило и задобило публику, потпуно се стишала јавност, ишчезла је из ње свака опозиција решењу позоришног питања и Управни одбор Друштва за Српско народно позориште је остао сасвим усамљен.

Пошто је оснивањем бановинског позоришта остварен први и главни део оне иницијативне одлуке министра просвете, Банска управа у јесен 1936. приступа решавању и другог дела те одлуке – испитивању могућности употребе

Српског народног позоришта. Покреће питање колаборације Друштва за Српско народно позориште и Народног позоришта Дунавске бановине. Управа бановинског позоришта „није била, бар тада, за ту колаборацију, са овог начелног разлога: што недавно основано ово (бановинско) позориште беше тек у почетку свога формирања и развоја, а оно је требало да буде матична трупа, те је било потребно да се претходно потпуно формира, организује, консолидује, стилски развије и програмски разграна“ (експозе предлога буџета Народног позоришта Дунавске бановине за сезону 1939/40). Али, власт је власт: управа бановинског позоришта морала је пристати, па су почели припремни разговори који су трајали скоро три месеца, а потом је, 29. I 1937, одржана дуга заједничка седница у којој је подробно претресано цело питање и донета заједничка резолуција:

„Представници Друштва за Српско народно позориште и представници Народног позоришта Дунавске бановине Кнеза Намесника Павла под председништвом Начелника Просветног одељења Кр. банске управе Дунавске бановине претресли су питање колаборације Народног позоришта Дунавске бановине Кнеза Намесника Павла и Друштва за Српско народно позориште и утврдили овај споразум:

1. Констатује се да је чл. 2 Устава Друштва за Српско народно позориште потпуно идентичан са чл. 3 Правилника Народног позоришта Дунавске бановине (задатак и циљ Друштва за Српско народно позориште и Народног позоришта Дунавске бановине).

2. Да би се циљ и задатак изражен у тим члановима Устава и Правилника могао што ефикасније остварити, представници Друштва за Српско народно позориште и Народног позоришта Дунавске бановине сматрају да је потребно спровести концентрацију програмског рада на национално-културном пољу позоришне уметности у Дунавској бановини.

3. Да би се та концентрација могла спровести и да би дала што позитивније и веће резултате, представници сматрају да се у спровођењу те концентрације треба руководити начелима испробаним и освештаним у развоју позоришне уметности.

4. Главно начело по којем се организује позоришна уметност јесте конзеквентно и јединствено спроведена хијерархија у свакој позоришној организацији.

5. Доследно томе начелу представници су мишљења да треба обе позоришне установе, и Српско народно позориште као установа Друштва за Српско народно позориште и Народно позориште Дунавске бановине Кнеза Намесника Павла као установа Дунавске бановине, да добију јединствену управу.

6. Из тога ће наступити колаборација, која ће омогућити не само да се позоришна уметност у Дунавској бановини дигне до високог степена и да се развије у што ширим слојевима, него и да позоришна уметност захвати све наше друштво, да га морално понесе и створи услове за виши национално-културни рад и развитак.

7. У таквој колаборацији биле би улоге Друштва за Српско народно позориште и Народног позоришта Дунавске бановине Кнеза Намесника Павла подељене тако да би се могли напред изложени задаци остварити, и то: Народно позориште Дунавске бановине имало би претежно културно-уметнички задатак, а Друштво за Српско народно позориште имало би национално-културни задатак.

8. Стога су представници мишљења: да управа Друштва за Српско народно позориште треба да развија свој рад у најширим слојевима нашег друштва у овој Бановини, да их организује, да би то друштво могло да сарађује на развијању националне позоришне уметности, да би тако наше друштво оживело и освежило се, да би добило елан и кренуло ка свагдашњим високим циљевима национално-друштвене културе; а управа Народног позоришта Дунавске бановине да треба да управља позоришним трупима као пропагаторима чисте позоришне уметности, да их води ка високим циљевима позоришно-културне делатности, и да тако у томе раду усредсређује сву позоришно-културну активност нашег друштва у овој Бановини.

9. Доследно свему томе представници су се споразумели да управа Народног позоришта Дунавске бановине управља позоришним трупима према Правилнику Народног позоришта Дунавске бановине, у којем су изражени и осветлани принципи позоришне уметности, а Друштво за Српско народно позориште да сарађује са Народним позориштем Дунавске бановине на остварењу општег и свог националног позоришно-културног програма у духу свога Устава“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 36, 2. III 1937).

Резолуција је одобрена и од бана (IV бр. 3386, 30. I 1937), и од Управног одбора Друштва за Српско народно позориште (бр. 67, 25. V 1937), а потом су у неколико заједничких седница расправљена и решена конкретна питања уговорене колаборације. У последњој од тих седница (Народног позоришта Дунавске бановине, бр. 805, 28. IV 1938) уговорено је да друга трупа ради привремено под именом Народног позоришта Дунавске бановине, јер према постојећим законским прописима не могу се из буџета бановинског позоришта вршити никакви издаци за Српско народно позориште све дотле док се Устав Друштва за Српско народно позориште и у Правилник Народног позоришта Дунавске бановине не унесе измена односно допуна да Српско народно позориште постаје друга трупа Народног позоришта Дунавске бановине. За коначно законско регулисање тог питања, а и целокупне колаборације, потребно је било да Управни одбор Друштва за Српско народно позориште претходно добије одобрење од своје скупштине. Управни одбор, међутим, и поред сталног пожуривања од стране управе бановинског позоришта и Просветног одељења, никако није сазивао скупштину, остао је хладан, нем и непокретан. А онда, изненада, 14. V 1939, својим актом бр. 101 раскида споразум о колаборацији и тражи субвенцију за своје Српско

народно позориште па тек потом сазива скупштину за 15. IX 1939, која одбија и помисао на сарадњу са бановинским позориштем.

Управни одбор, који је углавном сачињавао и скупштину, одмах после скупштине тражи „помоћ од Бановине као институције у коју улазе народне паре“. Банска управа је озлојеђена нелојалним и неспретним изврдавањем кроз две и по године и коначно раскидом утаначеног споразума, а и Управни одбор не сматра народним органом који има право на „народне паре“, па је сада она хладна и нема. Није се одазвала молби за субвенцију, ни тада а ни касније, све до краја овог последњег раздобља. Подршку и оправдање за тај упоран став давала јој је и публика, која је другу трупу, несуђено Српско народно позориште, својски и усрдно примала у свим местима где је гостовала. Тако је Управни одбор био напуштен од свих. „Од почетка сезоне 1936/37. изгубљена је свака могућност за рад. Извори су сасвим пресушили, усахнули, а да за то нико никакву грижу савести није осетио“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 207, 11. X 1939) - јада се он у једном свом акту пред крај овог раздобља. Али, састављен од неколико старински наивних малограђанских лаика омађијаних мутном легендом о традиционалним заслугама свога Друштва, очајнички се бори до „последњег издиханија“. Безбројним својим представкама, молбама, аманетним преклињањем, обраћа се свима и свакоме од кога се нада некој помоћи: и бану, и Банском већу, и Одбору за позоришта при Министарству просвете, и министру просвете, и председнику Народне скупштине, и Кнезу намеснику. Али све је узалуд. Држава, представник садашњице, остаје, најзад, на попришту као неумитни победник преживеле традиције. И коначно наступа оно што је бивши председник Друштва за Српско народно позориште још 1923, при тек почетном настајању, утврдио: „После више од шест деценија неуморног, патриотског и пожртвованог рада, ова наша народна установа (Друштво за Српско народно позориште) малаксава, њен рад стално опада, интересовања нестаје и Друштво за Српско народно позориште полако прелази у заборав“ (Ђ. Трифковић у „Застави“ 19. VII 1923).

У целом овом периоду, а нарочито у последњем раздобљу, у огорченој и очајној борби за опстанак Српског народног позоришта, Управни одбор Друштва за Српско народно позориште је, у својим многобројним представкама, у каледоскопским варијацијама, износио и понављао своје аргументе зашто жели и мора да очува традиционалну аутономију своју и свога позоришта (и неће колаборацију са бановинским позориштем). У току државних и друштвених развојних промена у овом периоду наравно да су се и у Друштву смењивале управне групе које су се разликовале по својој психичкој, моралној и идејној ставу. Али те разлике нису задирале у суштину оданости културној традицији Војводине. Оне су те групе више опредељивале у одмеравању односа између традиције и новог државног и друштвеног стања, у одређивању начина како да се на културну традицију надовеже нови културни развој условљен историјском

државном и друштвеном променом, и у оцењивању које елементе из културне традиције треба пренети у нови развојни курс и како их прилагодити новим приликама. У еволуцији смењивања управа Друштва за Српско народно позориште могу се разликовати, углавном, две етапе: од 1919. до 1934. и од 1934. до 1941. У првој етапи настојавало се истрајно и стрпљиво да се позоришна традиција усклади с новим стањем, ма и с неким компромисом, а у другој је овладао интразигентни курс интегралног оживљавања позоришне традиције. Према томе, дакле, управа из друге етапе (иста од почетка до краја) важи као доследан, бескомпромисан представник позоришног традиционализма војвођанског, мада су и представници Друштва за Српско народно позориште из прве етапе слично осећали и мислили о позоришној традицији Војводине.

Начелне тезе Друштва за Српско народно позориште пробране и програмски сведене, биле би ове:

Српско народно позориште је својим представама, од свога постанка до 1914, обављало спасоносну националну мисију, не само у Војводини и осталом Српству него и на целокупном словенском југу, и то под управом и руководством заслужног аутономног Друштва за Српско народно позориште и уз свесрдну помоћ Месних одбора Друштва за Српско народно позориште, као и уз родољубиву и пожртвовну потпору чланова Друштва и целог националног друштва Војводине;

неопходно је да Српско народно позориште ту традиционалну мисију настави и сада, после ослобођења и уједињења, у периоду између два светска рата, нарочито пред крај тог раздобља, а ту мисију и може успешно обављати само Српско народно позориште под управом и руководством аутономног Друштва за Српско народно позориште јер њих двоје и сада уживају изузетну и скоро искључиву популарност у војвођанском друштву и ослањају се на своје привржене Месне одборе.

„Када је Мезимче (Српско народно позориште) стало на ноге и почело радити као национална институција, пружало је оно своје благотворне зраке од Новог Сада па на све стране Српства. Зрацима његове културе грејали су се сем нас Војвођана сви националисти од Новог Сада преко Осиека, Ђакова, Загреба до Ријеке. Од Новог Сада преко Сарајева, Мостара, Дубровника до Цетиња. Од Новог Сада до Београда... Као национална институција освајало је наше Мезимче на јуриш и села и градове, освајало срца свих Срба, а уметничком вредношћу освајало и загревало наше Мезимче чак и непријатеље српства“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 101, 14. V 1939). Тако гласи, у једној од низа варијаната, прва програмска теза традиционалистичких патриота Војводине у периоду између два светска рата. Тако је Српско народно позориште из историјске удаљености виђено и оцењено од поборника његовог оживљавања и рехабилитације. Тако изгледа једна наша историјска легенда.

На жалост, међутим, Српско народно позориште није тако виђено и оцењено и од меродавних савременика, који су непосредно пратили његов рад па и као функционери Друштва за Српско народно позориште били заинтересовани за његов успех. „Да у нашем народном позоришту већ одавно није све као што треба, то сад могу само највећи лицемери тајити. Материјалне неприлике, као црне сенке, непрестано гоне ово наше 'мезимче' од места до места... С репертоаром се неописано кубури... У позоришној дружини велико незадовољство, и то, и због управитеља, и због неуређених плата, и због слабог репертоара... Млађи глумци врче на старије, јер су ови ударили доживотни патент на боље улоге. Па и у самом Позоришном одсеку незадовољство... Садашњи репертоар је рпа драма, већином застарелих, несавремених, често сасвим лоших, коју као да је неки ветар навејао са свих страна. Све је случајно ту... Сви виде да се овако даље не може. Публика гунђа, претплатници су незадовољни, напреднији глумци такођер ропћу, и сами чланови Позоришног Одсека, кад су искрени, морају да признају да је зло“ (Т. Остојић у „Покрету“, св. 5, стр. 11 и 23-24). Други критичар још је оштрији: „Покушаћемо да овде дадемо генералну слику рада нашег позоришта, слику рада у репертоару, и да детаљно оценимо вредност и истакнемо значај књижевни и културни нашег мезимчета... У том репертоару од три месеца (у сезони 1907/8) је дато оно што наше позориште има најбоље и држим да се у њему огледа вредност рада нашег позоришта“. После детаљне и статистичке анализе доноси поразан суд: „Из ове статистике (приказаних комада) изводимо закључак да је шаљиви репертоар нашег позоришта у главном лакрдијашки, а озбиљан репертоар је сензационалан... Овај лакрдијашки репертоар нашег позоришта, заступљен у овако великом броју, са васпитног гледишта морамо прогласити штетним за нашу публику... Овај лакрдијашки репертоар је штетан и за поједине глумце... тиме се још више удаљују од праве глумачке вештине, са којом се на нашој позорници врло мало сретамо... Репертоар нашег позоришта, који носи на себи обележје сензационално-лакрдијашко, не само да није у стању утицати на национално васпитање, већ отупљује укус публике... Наше позориште је у главном изгубило контакт са правом литературом, модерном реалном глумачком вештином и са српском публиком“ (др Бошко Петровић, *Српско народно позориште у Новом Саду 1907-1908. године*, стр. 3, 4, 7, 11, 16). Деценијама је трајало то неутешно стање у Српском народном позоришту. И честити дугогодишњи председник Друштва за Српско народно позориште неповољно говори о Српском народном позоришту из доба његовог председниковања: „Кад сам се састајао са г. г. председницима ил' другим члановима из позор. одбора... и упитао их: како су задовољни са представама? понашањем глумца? итд., добивао сам овакве одговоре: 'Нема рада, нема реда, нема дисциплине', ил' овакве: 'играју хаљкаво, дисциплина је гора него пре', или: 'ако нису назадовали нису ништа напредовали' итд.“ (др Лаза Станојевић, *О Српском народном позоришту 1861-1905. г.*, стр. 48); првобитни застој у развоју поступно је прелазио у све видније

и грубље назадовање, тако да је Српско народно позориште предратни период свога живота 1914. г. завршило у жалосном стању: „Срп-Народно Позориште дошло је у Нови Сад болно, уморно и раздешено“. Велика турнеја Загреб-Сарајево-Тузла-Мостар-Сушак завршена је с дефицитом, гостовање у Шиду с дефицитом, у Панчеву с дефицитом, у Новом Саду с дефицитом... болни репертоар се уморио, те се готово није знало шта да се представља“. Режија слаба, игра се форсирано, „једва се има времена да се комад како тако скрпи у целину“. На скупштини Друштва за Српско народно позориште пред крај новосадске сезоне одјекнуо је крик: „Позориште нам гори!“ (К. Суботић, Летопис Матице српске, књ. 297, стр. 100-101).

Улога нашег Друштва за Српско народно позориште, његов рад био је од првокласног значаја за наш народ, и то је народ знао да цени и да ода дужно признање... Основано је да и живом речју диже патриотски дух у народу у б. Аустроугарској монархији. Он има неоцењивих заслуга за српски народ, а тиме и за југословенску идеју ослобођења и уједињења свих Срба и Југословена, јер је радећи деценијама под најтежим условима... било увек сигурна тврђава народног отпора према туђинској власти“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 66, 20. II 1940, бр. 248, 26. IX 1940). Тако, ето, Управни одбор Друштва за Српско народно позориште из међуратног периода оцењује рад и заслуге Друштва до 1914. И увек само тако: општим и магловитим фразама велича га и никад не говори конкретно о његовом раду, специјално о управљању Позориштем, о његовој главној и искључивој функцији, за коју је и основано. Али, савременици па и функционери старог Друштва за Српско народно позориште, брижни због неутошних стања и сталног опадања Српског народног позоришта у последњим деценијама предратног периода, озбиљно и трезвено су размишљали и без легендарног замагљивања писали о тој функцији Друштва за Српско народно позориште, заправо његовог Управног одбора, јер овај је стварно вршио ту функцију.

Први меродаван критичар Друштва за Српско народно позориште, савестан и темељит, остварен и непристрасан у овом као и у сваком другом послу, дао је исцрпну анализу и тачан суд о устројству Друштва за Српско народно позориште и о улози и раду његовог Управног одбора. „Морамо, на жалост, констатовати, да последња два деценија нашега културног живота показују назадак, кад их поредимо с тежњама генерација 60-их и 70-их година... Дилетантизам и полутанство су данас сасвим озбиљна опасност за све наше стручне и културне институције. И у позоришту се он окућио и шири се по њему као по својој држави... У нашем позоришту највиши форум је многоглава и скроз нестручна скупштина и, као њен опуномоћеник, један велики управни одбор који се распада на два одсека, још увек доста велика... Поред овако гломазне, неспретне и сасвим погрешне организације не треба да се чудимо застоју и свакојаким заплетима и неправилностима у досадашњем животу нашега позоришта. Оваки устав силом гура наш завод на стазу бирократизма и неплодних доктринарских препирака.

Ту је широко поље за честољубиве дилетанте да 'на основу логике и здравога разума' држе јалове орације о уметности... По нашем мишљењу има у основи целога компликованог проблема два главна зла: 1) Потпуно растројство власти у организацији нашега Друштва; 2) Велик недостатак уметности или готово потпуно одсуство уметничког принципа у управи позоришној" (Т. Остојић у „Покрету“, св. 5, стр. 12, 14, 15, 24, 25). И сви остали оцењивачи Друштва за Српско народно позориште и његовог Управног одбора долазили су до истих закључака и једнаког суда. Ревносни дугогодишњи председник Друштва за Српско народно позориште неповољно говори и о савесности чланова Управног одбора: „Изненадило ме је да се толики број чланова Управног одбора искупио у седницу која треба да решава о једном личном питању као нигда до сад за 25 год. (16) осим званичника, иначе се мора да шаље послужитељ по оближње чланове да их моли, да дође бар толико њих, како би могли - по уставу - држати седницу, а изненадило ме је већ и то, што су у 10 сати већ сви били на окупу, а обично се чека по ½ сата и више, док се искупе“. А признаје и то да је Управни одбор био, у пракси, заправо локални а не општенародни војвођански орган: „...за мојих 25 година председниковања никад се нису позивали г. г. чланови Управног одбора у седнице, који живе ван Новог Сада него увек њихови заменици из Новог Сада“ (Л. Станојевић, стр. 7).

„Српско народно позориште ... се увек ослањало на приватну иницијативу, на своје многобројне пододборе, који су га свесрдно помагали, и њихов је заједнички рад показивао првокласне резултате...“ (Резолуција скупштине Друштва за Српско народно позориште од 3. VI 1934). „Преко тих одбора се цео народ ангажовао за сигурни живот Српског народног позоришта“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 28, 18. I 1940). Том тезом се међуратно Друштво за Српско народно позориште издашно користило у свом борбеном напрезању да одржи стару позоришну традицију, да оно управља Позориштем. Међутим, стручни и објективни савременици предратног Друштва за Српско народно позориште и искрени пријатељи Српског народног позоришта имали су, на основу непосредног искуства, сасвим друкчије мишљење о тим месним одборима. „Месни позоришни одбори! Опет један 'форум', нека врста надзора, власти и шта хоћете од људи, који без трунке некога права, с времена на време воде 'компетентну' реч о стварима Српског народног позоришта! У ствари то је питање, којем се такође никад није отворено пришло, те је унутарњи рад тих одбора имао много више штете но користи. Ти месни позоришни одбори имају, као што рекох, право да воде неку велику реч чак у чисто унутарњим и артистичким питањима: да решавају о репертоару, т. ј. о реду у њему, о игри и истицању појединих глумаца, о извесним издатцима, гостовањима и т. д., и не слутећи да за сва та питања немају апсолутно квалификације и да тим својим радом и неизмерно коче точак сваком самосталнијем раду у Нар. Позоришту. То је у опће једна аномалија које нема у свету!... Зло је још у томе, што преко чланов-

ва тих месних поз. одбора често поједини глумци чине неки утицај који ремети хармонију у трупи“ (Петар Коњовић у „Покрету“, св. 5, стр. 33-34).

Најзад, последња и најпретежнија теза, у неку руку идеолошка синтеза: „Сам народ наш је схватао улогу нашег Позоришта и ништа није жалио да доприне-се, па чак и највеће жртве за Српско народно позориште. За то Позориште се жртвовао народ па и појединци“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 28, 18. I 1940). Том легендом су се међуратни позоришни традиционалисти највише заносили и обмањивали, а уједно је и немилице експлоатисали. Али она доноси и најтеже разочарење. Треба само прочитати извештаје Управног одбора годишњим скупштинама Друштва за Српско народно позориште. Из сваког, већ од почетка седамдесетих, одјекује болан крик о мучним тегобама, непрекидној кризи, очајном стању, самртној опасности, али избија и нада да ће ваљда бити боље. У осамдесетим, пак, већ се увлачи резигнација: „Ко се од нас не сећа веселим срцем оних лепих и светлих дана пре двадесетину година, када се овај наш просветни завод стварао, и ко од нас неће у исти мах с болом у души помислити на данашње стање нашег позоришта?!... Онда је владало чисто одушевљење, непомућена свест и драговољно прилагање на олтар просвете, на ово позориште. А данас? Данас је овладала у свима слојевима народа нашег права апатија. Равнодушност, немар и нехат захватио је дубока корена не само у народу него и у нашој интелигенцији... Куд нас то може одвести? Је ли то одушевљење, кад се наша овдашња интелигенција и најотменије грађанство неће да упише у ово друштво, ни онда кад им се иде на ноге и моли?!“ (председник Друштва за Српско народно позориште на годишњој скуштини 1882, „Позориште“, 1884, стр. 1).

Управни одбор је непрестано изнова понављао разне очајничке апеле на народ за помоћ, али резултат је увек био неутешан. Обраћао се градовима да се међу грађанима скупља „петогодишњи прилог“ за позоришни фонд: „Год. 1897-8. исплатили су вазда родољубиви Панчевци свој петогодишњи прилог 12.000 круна, а Новосађани преко 10.000 круна. Иначе се нико више у Српству није одазвао на наш очајни вапај“ (Л. Станојевић, стр. 14). Позивао је народ „да свака душа српска приложи само по један новчић на позориште, па да му се осигура опстанак заувек“ („Позориште“, 1874, стр. 209), - до 1900. скупљено је нешто преко 6.000 круна „и сви су приложници били обећали да ће и даље прилагати, но то није дуго потрајало пак се родољубље само од себе угасило“ (Л. Станојевић, стр. 14). „Издат је апел на преко 90 (наших) новчаних завода и управитеља за сталну припомоћ позоришту; одазвало се 13 завода са прилогом од 1.378 круна – без икакве даље обвезе“ (Л. Станојевић, стр. 14). Др Лаза Станојевић, који је четврт века био неуморан и пожртвован председник Друштва за Српско народно позориште, напустивши Друштво објавио је национални биланс позоришни, поразан по легендарни занос наших покрајинских традиционалиста. У току 45 година, од 1861. до 1905, скупило је Друштво за Српско народно позориште свега 563 члана. „Од напред поменутога 563 члана умрло је 167 чланова; остало би живих 396. Но од

тих су 51 разна друштва... Остају 345 чланова, а то ће рећи ни пуних 8 чланова на једну годину! Па зар од неких 600 црквених општина само 11?! Зар од неколико стотина политичких општина само 17?! Зар од неких преко сто чисто српских новчаних завода само 14?! - за пуних 45 година?! Јест, као што видите - на жалост - тако је!... Тих 563 члана спадају на 66 општина, од којих 4 ван Угарске... Остају 62, а то ће рећи да од 600 наших општина једва тек свака десета има позоришног члана, па и између тих 62 има их 8 где су сви чланови изумрли“ (Л. Станојевић, стр. 18). Па и у том једном скупу чланова „има много дужника, који дугују од толико година камате, па нису на опомене благајничине одговорили својим дужностима, те су били опоменути и путем фискала друштвеног. То су понајвише камате од обвезница за чланство“ („Позориште“, 1888, стр. 46). Није настала равнодушност само према Друштву за Српско народно позориште, него и према Српском народном позоришту, некад омиљеном и маженом војвођанском „мезимчету“: „...број места, у која позориште наше долази, све је мањи у место да је већи; а у нека места не би требало више ни да иде наше позориште, јер је имало у њима увек повеликог дефицита... Кадгод су нас сваки на своју страну - што 'но реч - за рукав вукли, да им са позориштем дођемо, а данас се некима од тих места силом морамо да натурујемо, јер немамо куда или морамо дружини да дамо ферије. А има и таквих места, у која - док поједини родољуби дигну руке са позоришта било болешћу, старошћу, да или божијом вољом - наше позориште неће моћи више ни долазити“ (Л. Станојевић, стр. 20, 23).

„Као што се не сме зажмурити да човек не види прошлост од скоро осам деценија украшену славом и пиететом, исто тако не би се смело затворити очи пред улогом, коју наше Друштво за Српско народно позориште треба да игра и одигра и у будућности у овим крајевима... наше Српско народно позориште као национална тековина првога ранга има и данас велику улогу“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 101, 14. V 1939). „Наша установа мора бити апсолутно самостална, свој рад мора наставити у смислу традиције од осамдесет година... ни помисли нема да се Управни одбор Друштва за Српско народно позориште огреши о светлу прошлост Српског народног позоришта (колаборацијом са Народним позориштем Дунавске бановине) кад Управа наша нема никаква гласа, ни ингеренције, никаква изгледа да може утицати на рад Дружине, на репертоар, на глуму, на васпитни и национални утицај Позоришта на публику...“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 823, 5. XI 1940). „Треба свагда имати на уму - да поново нагласимо! - да је наше Позориште кадро народну психу, народни дух привући и ангажовати организацијом наших позоришних одбора. Те пододборе наше Позориште има по свим већим местима широм Војводине. Они су код нас кадри заинтересовати свет за позориште“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 28, 18. I 1940).

То су, ето, програмска начела по којима покрајински патриоти у Друштву за Српско народно позориште желе да воде позоришну политику у периоду

између два светска рата. Кратко и јасно: хоће да оживе легендарну традицију од пре Првог светског рата. А не увиђају или неће да увиде да је та традиција, заснована г. 1865. Уставом Друштва за Српско народно позориште, већ поодавно пре Првог светског рата постала несавремена и нецелисходна. Не признају или неће да признају да је она својом гломазном хијерархијском организацијом кочила позоришни развој и малограђанском лаичком управом гушила уметнички елан. Не знају или неће да знају да је била оронула и оманула, и од стручних савременика прорешетана и осуђена, још тада кад је наше друштво дремало у панонској заветрини, кад су позоришни захтеви били скромни, и кад је Српско народно позориште било једино позориште у Војводини. И не виде или неће да виде да су у међувремену настале крупне промене, на све стране у Европи па и код нас, и у друштву, и у духовној култури, и специјално у позоришту, и да су позоришни захтеви постали далеко већи, а и да у Војводини ничу нова позоришта, са савременим устројством и стручним управљањем, и с великим уметничким, моралним и комерцијалним успесима.

Мора се признати да су наши покрајински патриоти били упорни и неуморни у своје борбеном напору за оживљавање позоришне традиције, нарочито у трећем и четвртном раздобљу, а специјално у време кад је на челу Друштва за Српско народно позориште био његов последњи председник, који се у међуратном периоду и најдуже задржао на том положају (1933-1941). Али треба и жажалити што је та силна енергија утрошена улудо, на јалов посао. Психичко и морално растројавање у Војводини у односу према Друштву за Српско народно позориште и позоришној традицији, растварање друштвене кохезије поникле шездесетих година, започето још осамдесетих година прошлог века, нагло се продубљивало после Првог светског рата и завршило потпуном равнодушношћу.

Друштво за Српско народно позориште је, по свом Уставу (§ 3), имало три основна задатка: да подигне и одржава позоришну зграду, да управља позоришном трупом и да оснује и умножава позоришни фонд. Овај трећи био би и заправо је био главни. Стари позоришни фонд био је, додуше, скроман, недовољан као допунски извор за покриће елементарних позоришних потреба које су стално расле: „Потреба позоришне дружине била је 1881. Круна 40.000... а данас, 1896, је Круна 75.396..., док је фонд 1881. износио 41.000 а 1904. 46.000“ (Л. Станојевић, стр. 20-21), али ипак њему има да се захвали што се Српско народно позориште није угасило. Скупштине старог Друштва за Српско народно позориште највише пажње и бриге поклањале су увећавању позоришног фонда, прибављању допунских материјалних средстава за одржавање Српског народног позоришта, а Управни одбор је неуморно радио на прикупљању тих средстава, као и нових чланова и, мада је у томе слабо успевао, ипак је тај напорни труд и ма и деломичан успех био оправдање његовог настојања и функције. Тај извор „за покриће сталног позоришног дефицита... састојао се углавном из прилога

појединих родољуба и институција, из којих је постао позоришни фонд, а који је за време последњег рата сасвим утрошен“ (записник редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 23. VIII 1931). На почетку другог раздобља у поратном периоду, када је Друштво за Српско народно позориште отпочело свој самосталан позоришни рад, секретар Друштва за Српско народно позориште је у једном програмском чланку навео као један од задатака Друштва: „Прикупити што већи број чланова, редовних и добротворних, за Друштво за Српско народно позориште. Наши имућнији грађани требало би да сматрају за своју прву дужност, да до извесне границе буду меценати наших културних установа. Требало би да то учине и наше општине, банке и т. д.“ (С. Баница, Летопис Матице српске, књ. 301, стр. 104). И пре и после тога често је предлагано да се, у духу традиције Друштва за Српско народно позориште, на томе ради. У том је био нарочито ревностан један старовремски члан, непоколебљив романтичар, интегрално доследан традицији. Скоро кроз цео овај период почињући од 1921, предлагао је он скупштинама: „... да се изда проглас јавности: да се оснивају Месни одбори, купе прилози, прикупљају чланови и добротвори... да се сва Удружења у Војводини прогласом позову да помогну Друштво за Српско народно позориште скупљајући му нове чланове и прилоге... јачу агитацију за скупљање чланова, па да и чланови дружине агитују уз изванштан проценат...“ (записници главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 6. XI 1921, 15. III 1925, 28. II 1926). „... да Управни одбор узме сталног секретара којем ће главни и једини посао бити агитовање за уписивање нових чланова Друштва, те да једини извор за егзистенцију Друштва буде чланарина, а од субвенције да се Друштво одрекне...“ (записник редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 23. VIII 1931), па и кад је Српско народно позориште издисало он је апеловао да се Друштво за Српско народно позориште побрине „за појачање материјалних средстава властитим снагама“ и „да се субвенција уопште не прими“ (записник редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште, 3. V 1936). Тим својим апелима овај истрајни и доследни заступник радног програма и морала традиционалног Друштва за Српско народно позориште успео је тек толико да узнемири савест неких приврженика традиције па да и они иступе са сличним предлозима: „Секретар предлаже да посети управнике банке у Новом Саду, обавести их о раду Друштва, па да се позову да даду прилог...“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 22. I 1923). Да управник Позоришта поради на томе да у свим местима купи чланове за Друштво...“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 22. I 1923). „Позвати управника и глумце да у сваком месту врбују чланове...“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 18. I 1924). „Да се створи агитациони одбор за прикупљање добровољног позоришног динара...“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 3. V 1936). На томе је, међутим, увек и

остало. Управни одбор је на глумце пребацио бригу о врбовању нових чланова, а скупштине су се муком оглушавале о те авантуристичке помисли, као да су се ужасавале од њихове вртоглаве залетне смелости. Сви су, и скупштинари и чланови Управе, у подсвести наслућивали да је традиција преживела, да је њен морал известио да је традиционални метод рада постао старомодан. У својим ретким тренуцима савести и искрености они су то и признавали. Један секретар Друштва за Српско народно позориште поштено је изјавио: „Што је некада наше позориште постојало без субвенције узрок лежи у томе што је оно тада сматрано искључиво националном установом; данас међутим публика се више одлучује уметничким потребама“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 24. IX 1933). И упорни председник Друштва за Српско народно позориште је без увијања признао: „У послератним приликама... људи су далеко од тога да жртвују за културне ствари“ (записник редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 3. V 1936). А други председник тешио је савест скупштинара: „...сада, када постоји потпуна морална и материјална помоћ Бановине, није потребно постављати за секретара лице којем би то - да прикупља нове чланове за Друштво за Српско народно позориште - било једино занимање... Мирне душе можемо сада да гледамо на рад Друштва, јер смо га поставили на чврсте темеље баш тиме што смо га ослонили на Бановину у питању помоћи... Сад много спокојније гледамо у будућност“ (записник редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 23. VIII 1931).

И онда, према свему томе, сасвим разумљиво, Управни одбор није ништа предузимао у том правцу, нису задобијани нити се сами пријављивали нови приложници и добротвори, а и нови чланови само су спорадично у незнатном броју придолазили. „...познато ми је да се од послератног рада Српско народно позориште није можда ни десет нових чланова уписало у ово Друштво, а члан добротвор баш ни један!“ (Ђ. Трифковић у „Застави“ 19. VII 1923), с болом и прекором констатовао је доскорашњи председник Друштва за Српско народно позориште, и то на почетку оживљеног Српског народног позоришта, када је још блиска и доста свежа била позоришна традиција. Број чланова спао је на нешто преко тристо! (Друштво за Српско народно позориште, бр. 97, 3. VI 1937), и то несавесних: „Констатовали смо да је на име чланарине за више од три године убрано само 600 динара, и ако има много чланова који нису чланске уделе исплатили, било у целости, било пак преостале рате“ (извештај Надзорног одбора Друштва за Српско народно позориште, бр. 52, 11. III 1939). И тако је међуратно Друштво за Српско народно позориште, и због недостатка мисионарске пожртвованости и услед неумитне друштвене промене, у своме бучном напрезању за оживљавање позоришне традиције разрешило себе због морално најважнијег задатка, и у критичним тренуцима испомагало се приходом од 82 јутра традицијине задужбинске земље.

Знајући колико су месни одбори у првим деценијама допринели мобилисањем грађанског друштва за подржавање Српског народног позоришта и, желећи да оживи ту традицију, да и сада стекне та поуздана упоришта и поново постане разграната национална организација, Друштво за Српско народно позориште је одмах на почетку свога самосталног рада обратило пажњу месним одборима. Тадашњи његов секретар, излажући програм рестаурације, навео је и овај задатак: „У свима местима треба оживити рад старих месних позоришних одбора или их створити онде где их до сада није било“ (С. Баница, Летопис Матице српске, књ. 301, стр. 104).

У рано доба Друштва за Српско народно позориште, док је ритам војвођанског друштвеног живота био лаган и саобраћај на пространој позоришној територији замајан, док је Српско народно позориште имало монопол у својој области те је могло да се безбрижно планира и натенане припрема турнеја, док је постојао патријархалан, скоро фамилијаран однос између публике и трупе, док је долазак Српског народног позоришта значајно догађај за учмалу и сваког другог уметничког уживања лишена средину, и док су месни одбори били еманација борбеног националног организовања, дотле су они били корисни и предано заузимљиви. Али већ у предратном периоду, осамдесетих година, заједно с опадањем борбеног националног заноса и увлачењем малодушне равнодушности у српско грађанско друштво, ти негдашњи стубови Друштва за Српско народно позориште и у Управном одбору и у скупштинама осећала се и повремено наглашавала потреба да се реорганизују стари и оснивају нови месни одбори: „Имају се реорганизовати Месни Позоришни Одбори у Бачкој, Банату и Срему“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 23. XI 1922). Др Јован Стајић истиче потребу организовања нових Месних позоришних одбора (записник са главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 15. V 1927). Али Управни одбор, вероватно услед донекле већ стеченог неповољног искуства са оживљавањем традиције, није био расположен да се бави тим мучним послом те је на управника свог позоришта превалио тај терет: „У местима где нема Месних позоришних одбора управник их мора организовати и њихово оснивање пријавити Управном одбору“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 23. XI 1922). Управник Српског народног позоришта имао је, наравно, преча посла, а није било ни погодно да тај пропагандно-организациони национални посао обавља он, стручан пословни човек, који често није био из ових крајева нити је знао овдашње људе и њихов менталитет, и с правом је расуђивао да не може и не мора то да ради ни он кад се тога отарасио Управни одбор, који је за своју аманетну дужност прокламовао тај подвижнички рад.

У измењеном друштвеном стању, и с новим ритмом живота и рада, морао се мењати и метод позоришног пословања. Пословни карактер новог друштва условио је меркантилизацију позоришне делатности. Сва остала у области Војводине активна позоришта прилагодила су се том услови. Нису искала саглас-

ност за долазак трупе на гостовање него су на основу свог искуства и обавештености о општој ситуацији и месним приликама сама одлучивала када ће у које место ићи. И нису апеловала на традиционални покрајински патриотизам него су на гостовање одлазила с поуздањем у своје глумце, редитеље и репертоар. Нити су од публике тражила пословне услуге него су сама све обављала - искусан и окретан позоришни службеник је за дан-два свршавао све припремне послове за гостовање. А када трупа дође: каква роба - такав пазар, какве представе - такав одзив публике (а то је и на гостовањима Српског народног позоришта претежно одлучивало, без обзира на заузимања и агитовања месних одбора). Месни одбор, пак, добивши од Управног одбора Друштва за Српско народно позориште понуду за гостовање, сазове седницу која дискутује и одлучује о понуди, а затим шаље одговор, позитиван или негативан, или начелно позитиван са изменом термина. У позитивном случају, после постигнутог споразума, сазове седницу да расправља и решава о техничким, административним и организационим питањима (скупљање претплате, дворана, цене места, продаја улазница, развођачи, разношење плаката, осветљење, огрев, обрачунавање и разне друге пословне ситнице), па појединим пословима задужује своје чланове, који касније о својим задужењима реферишу у седници, где се онда о томе расправља и одлука доноси и затим се шаље извештај Управног одбора. А када трупа дође онда се опет држе седнице и у њима се дискутује и мудрује и одлуке доносе и о репертоару и о свим текућим пословима (Л. Станојевић, стр. 20-21). Месни одбор у Старом Бечеју (подаци о раду старобечејског Месног одбора Друштва за Српско народно позориште узети из записника његових седница 1922-1939), на пример, одржао је у јесен 1936. једанаест седница поводом гостовања Српског народног позоришта са 29 представа, а и тада и иначе сазивао је и покоју скупштину месних чланова Друштва за Српско народно позориште или конференцију представника свих установа у месту, ради агитације за скупљање претплате, и увек је са жаљењем констатовано да се врло мален број позваних одазвао. Овај одбор спадао је међу најактивније, захваљујући случају што су његови председници у међуратном периоду били двојица заосталих покрајинских патриота, од којих је један био старински „љубитељ књижевности“ и у младости песник, а други је под старост постао списатељ, и то још драмски. А рад овог одбора узет је као пример јер је документован сачуваном књигом записника његових седница од 1922. до 1939. Али Месни одбори нису расправљали само о тим техничким пословима. Одлучивали су и о репертоару, и то врло ауторитативно. На пример, баш старобечејски месни одбор, који је у том погледу, као и иначе, био ревностан и амбициозан, а и типичан без обзира ма меру ингеренције појединих одбора, јер уколико је неки био мање амбициозан утолико је био и мање активан. У седници тог одбора 16. XI 1936. „председник моли да му директор Душановић саопшти како је саставио репертоар, пошто је и сам Месни одбор саставио, па да се нађе средина... Секретар Хаднаћев чита даљи репертоар, који се критикује,

те се у даљој дискрецији долази до коначног резултата“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 238, 25. XI 1936). Одбори се нису задовољавали само тиме. Постављали су и не баш скромне захтеве: „Одбор очекује да ће Друштво (Српско народно позориште) давати и оперете, а не само драмска комађа, као прошле године... мисли да би монотono било да само драмска трупа игра... држи да би добро било давати коју оперску представу.“ Били су и претенциозни: „...Секретар извештава одбор да је у смислу његовог решења од 25. X 1925. послата Управном одбору (Друштву за Српско народно позориште) представка и предлог како да се организује рад позоришта, па да оно буде у могућности да врши своју националну мисију у Војводини“. Знали су да буду и оштро прекорни: „Српско народно позориште треба да стоји на већем нивоу, да има већи број особља, да безусловно приказује комаде с певањем, а не само драме и комаде без певања... Ако наше позориште настави оваки рад за невољу, ми ћемо дати прилике анационалним елементима да оснују своја путујућа друштва која ће привући не само публику националних мањина него и нашу публику, и тако ћемо доживети да ће се у овим крајевима ширити мађаризација на штету наше српске националне идеје. Ми морамо имати једну јаку добро организовану трупу бар као наше старо народно позориште. Стога је нужно да се ради на оснивању једне јаке и добре трупе. Управа мора трупу прилагођавати према потребама публике, према приликама и духу времена, а не да се публика прилагођава према потреби и натезању једне мале трупе“. Задирали су чак и у деликатна лична питања и дисциплинске односе у трупи: „Чита се допис Месног позоришног одбора у Белој Цркви од 20. јула о. г., у којем се осуђује отпуштање глумца Харитоновича из дружине. Ствар ће се извидети и Месном одбору дати тражена задовољштина“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 4. IX 1922).

Извршни органи Друштва за Српско народно позориште искусили су и осетили све незгоде и тегобе које проистичу из те анахронистичке пословне организације и признавали су да су Месни одбори у новим околностима потпуно оманули. Два друштвена секретара су то јавно изразили. Један се пожалио: „... по старој навици, месни позоришни одбори се мешају у састав репертоара, па притом својим разним захтевима чине велике тешкоће управи Позоришта“ (С. Баница, Летопис Матице српске, књ. 318, стр. 419). А други је и припретио: „Познат је однос Месних Позоришних Одбора према управи, но ни најмање није добар и када би се обезбедила егзистенција трупи, утицај Месних Позоришних Одбора свео би се искључиво на скупљање претплате... Месним Позоришним Одборима се обрађало довољно брига, али се резултат, због нарочито тешких и нових послератних прилика, није показао како се желило. Не треба сметнути с ума да данас наше друштво живи једним потпуно новим животом...“ (др Димитрије Кириловић, записник редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 12. VIII 1928).

Као и иначе, у целокупном свом раду Друштво за Српско народно позориште нашло се у процепу између носталгичне опсесије традицијом и неумитних услова новог друштвеног стања и расположења. У друштву је ишчезао романтичарски национални занос, ишчезла је приврженост старим националним уставима, утулила се пожртвованост за старе националне симболе, а Друштво за Српско народно позориште је остало у магловитом заносу традицијом. Друштво је дисало новим и свежим духом, публика се прилагодила измењеним приликама, желела је да живи и ужива према савременим околностима, није трпела да јој иживљавање ремете и спутавају традиционални обзири и обавезе, а Друштво за Српско народно позориште није знало да се снађе у новим приликама, нити је хтело да се прилагоди новим условима. Услед те кобне супротности месни одбори доспели су у мучну ситуацију. Поникли су из своје друштвене средине, са њоме су живели и осећали, у њој су радили, њу је требало да задобијају (своје приговоре и предлоге Управном одбору саопштавали су углавном као мишљења и захтеве публике), а они активнији, у којима су се као председници задржали неки старински покрајински патриоти још су осећали извесну приврженост за Друштво за Српско народно позориште. Али Друштво за Српско народно позориште није им давало никакву духовну ни моралну подршку - није свој програм освежило новим идејама нити је свој рад зановило савременим начелима и није могло да задовољи оправдане захтеве публике. Само је хипнотизерски понављало месним одборима пароле о славној прошлости Друштва за Српско народно позориште и Српског народног позоришта и од њих тражило само да скупљају претплату и осигурају гостовање Српског народног позоришта. Разумљиво је што су се онда месни одбори временом извргнули у неку врсту градске страже од које се тражи одобрење за улазак трупе у град, и што су потпуно јењавали и осипали се, тако да, најзад, у сезони 1934/35. ни старом па извесно време и обновљеном Српском народном позоришту традиционално одани градови, „ни Панчево, ни Вршац, ни Бела Црква нису могли да гарантују ни минимум који је позоришту био неопходно потребан да без субвенције настави свој рад“ (статистички извештај о Српском народном позоришту за сезону 1934/35).

Помена је заслужан један изузетно редак случај: „Како вам је познато, позориште је овде (у Сремској Митровици) одлично дочекано и сјајно посећивано. Ово се има приписати како потреби самог позоришта тако исто и симпатијама које наша публика гаји наспрам ове установе у којој гледа оно Српско народно позориште које је пре рата вршило националну мисију. Ту мисију хоће наша публика да помогне. Тако се да разумети да су у Митровици бивши и садашњи градски начелник седели неколико пута на каси, доктори медицине и адвокати обилазили варош купећи претплату, а професори размештали публику по седиштима и т. д. Са жаљењем смо сазнали да се не могу дати национално-историјски комади због оскудице у гардероби. А ти би комади баш и напунили касу...“ (записник са

главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 15. V 1927). Дирљив је тај анахронизам у 1927. години, и по грађанској жудњи за романтичним приказима националне прошлости, и по пијетету према стегоноши војвођанског националног романтизма, и по пожртвованој ревности према његовом оронулом наследнику. Али то је био, на жалост, изузетак међу војвођанским градовима и изузетан случај у самој Митровици и он, као такав, само потврђује правило.

Идејни и радни програм Друштва за Српско народно позориште о обнављању војвођанске позоришне традиције био је и кроз цео период остао чисто декларативан. Све скупштине и сви управни одбори стално су само истицали историјске националне заслуге Друштва за Српско народно позориште, као да у помоћ призивају духове прошлости, као да ће тиме оживети традицију, и као да сами себе бодре и убеђују о традиционалној неприкосновености Друштва за Српско народно позориште о неопходној националној потреби да оно као идол нетакнуто и даље траје. А никад нису ни покушали да ту традицију оживе и обнове оним средствима којима је она, углавном, заснована и одржавана: неуморном пропагандом и акцијом у широким слојевима, освајањем нових чланова, приложника и добротвора, па и изналагањем нових начина за прибављање самосталних материјалних средстава, смишљањем додатних нових акција, завођењем савременијих и ефикаснијих пословних метода. Као да су и сами подсвесно наслућивали да би све то било можда залудно. И стога су свему томе претпостављали други програм и план, једноставнији и ефикаснији, али неостварив и неостварен: жељу и захтев да Друштво за Српско народно позориште постане признат и субвенционисан представник позоришне традиције у Војводини. И оно старо традиционално Друштво за Српско народно позориште желело је и покушавало да себи осигура субвенцију (сталну помоћ од Народног сабора и од црквених општина), али и поред неуспеха у томе оно није малаксало и никад, и поред често врло критичног стања, није прекинуло рад него је напрезало све силе и увек успевало да прибави материјална средства, ма како скромна, да себе и Српско народно позориште извуче из шкрипца. А ово ново Друштво за Српско народно позориште потпуно је забатало и напустило сваку друштвену акцију у стилу традиције коју хоће да оживи, па се ограничило само на то да тражи субвенцију, да обија прагове власти, да моли и богоради, а кад је не добије оно прекида рад Српског народног позоришта. Прооведа обнављање традиције, а свим средствима ради једино на томе да савременим методом обезбеди егзистенцију себи и Српском народном позоришту и у свим његовим резолуцијама, представкама и молбама сталан је рефрен: „Сва позоришта на земљиној кугли морају у овом времену да се субвенционирају“. Тражи да власт, доследно савременим начелима, обезбеди егзистенцију њему и Позоришту, а и да га такорећи легализује као представника позоришног рада у Војводини и непоколебљиво брани неприкосновеност своје традиционалне аутономије.

Није то једини симптом неначелности, недоследности и пометености међуратног Друштва за Српско народно позориште. Кроз цео тај период лутало је оно без пречишћеног схватања савремених прилика и могућности своје функције у њима, и без промишљености и доследности у својим одлукама и раду. И оно је, као и сваки кржљави епигон, било ошамућено традицијом и желело да је оживи и унесе у ново доба, а није увиђало да би то био страни елемент у новом друштву и да су његови представници лишени оних особина и способности којима су се одликовали оснивачи и руководиоци старог Друштва за Српско народно позориште. Већ само упоређење два Устава Друштва за Српско народно позориште, старог из 1865. и новог из 1930, очигледно указује на то: кроз цео стари Устав, одмах од првог параграфа, провејава идеалистички занос и културни пијетет, а у другом члану новог Устава хладно је формулисано рационално-пословно начело и та хладноћа провлачи се кроз цео тај Устав. Кроз стари Устав проткана је присна душевна и морална веза с националним друштвом и осећа се да је Друштво за Српско народно позориште са својим позориштем свежа еманација тога друштва, а у новом Уставу изражена је планска концепција једне пословне групе амбициозних грађанских друштвених радника. По старом Уставу сва материјална моћ исходи из националног друштва и рада Позоришта, а по новом потиче такође од чланарине, која капље, и од представа, које јако подбацују, и од поклона и легата, који постоје само као успомена из традиције, али нова и главна нада је сада „помоћ од државе и самоуправних тела“.

Доследно полетном и заносном националном идеализму оснивача Друштва за Српско народно позориште текао је и рад Друштва, који је, додуше у каснијим деценијама, услед политичких и друштвених промена, малаксавао и западао у тешке кризе, али је до краја предратног периода остао идејно и начелно доследан. Међуратно Друштво за Српско народно позориште, међутим, доследно своме рационалистичком и пословном уставном карактеру, равнало се и управљало према свагдашњим околностима, мењајући начела, програм и план рада.

Већ у првом раздобљу настало је колебање у Друштву за Српско народно позориште. Многи су наслућивали да оно у новом државном и друштвеном стању канда неће моћи успешно да настави своју традиционалну функцију те да би можда требало да свој рад прилагоди новим приликама. 6. XI 1919. одржана је анкетна конференција чланова Друштва за Српско народно позориште, на којој су се испољила два схватања: да Српско народно позориште пређе у државне руке или да се и надаље остави приватној иницијативи (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 7. XI 1919). Већина је заступала прво и на скупштини 30. XI 1919. то прво схватање усвојили су сви „из материјалних и уметничких разлога“ (записник са главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 30. XI 1919). Приликом примопредаје Позоришта, на седници Управног одбора, изасланик министра просвете Бранис-

лав Ђ. Нушић, негдашњи управник Српског народног позоришта, је изјавио: „Од данашњег дана ово позориште има, у главном, да напусти стару традицију, која се већином састојала у буђењу националне свести, а има да отпочне нов правац рада, уметничка мисија овог позоришта. Ту службу културе позориште није у стању да врши приватним средствима. Но, поред тога, не сме се угасити стара традиција јер Друштво за Српско народно позориште треба да постоји и да настави пропаганду за позориште, евентуално да створи ново покрајинско позориште за крајеве Бачке, Баната, Барање и Срема“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 22. XII 1919).

После извршеног подржављења Српско народно позориште и противници су се помирили с тим чином. Најстарији новосадски лист, један од истакнутих заступника позоришне традиције, који се раније оштро опирао подржављењу, сада „пледира да Друштво за Српско народно позориште настави рад на пропагирању позоришта, али да се подмлади“ (Р. Веснић, I, стр. 8). Друштво за Српско народно позориште је донело програмски закључак: „Друштво за Српско народно позориште дели се тиме од своје дружине и постаје завод за себе, управљајући и надаље капиталом. Друштво ипак наставља свој рад али с новим задатком: да у првом реду негује позоришну књижевност расписивањем награде за драме и т. д.“ (*Сјоменица*, стр. 64). И потом је тројници својих чланова поверило „да саставе нацрт правила у погледу будућег рада Друштва за Српско народно позориште“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 16. I 1920) и на скупштини „после свестраног претреса измењен Устав једногласно се усваја“, а у тој скупштинској расправи истичу се два предлога у духу новог Устава: „...да се круг рада Друштва за Српско народно позориште што већма сузи, да се ограничи на социјализирање позоришне уметности, да се усредсреди на пропагисање позоришне уметности, да је делокруг што ужи али што интензивнији рад“ и „...да у измењен Устав као задатак Друштва уђе: оснивање позоришне дружине према потреби, потпомагање драмске књижевности, помагање и организовање дилетантских дружина“ (Петар Коњовић и Петар Крстоношић, записник са ванредне скупштине Друштва за Српско народно позориште 16. IX 1920). За ово време, скоро две године, Друштво за Српско народно позориште је доспело да у духу свог новог програма обави један једини посао: расписало је „награду за изворну драму“ у износу од 3000 круна (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 12. VI 1920).

У јесен 1920. скупштина је усвојила нови Устав и донела одлуку о новом радном програму Друштва, а већ у рано лето 1921. Друштво за Српско народно позориште напушта нови правац свога рада и враћа се традиционалном: оснива своју трупу. Чим је избила прва криза, након нешто више од двогодишњег рада Српског народног позоришта, крајем сезоне 1923/24, Друштво распушта трупу и сада се читава годину дана расправља, и у јавности и у Управном одбору и

на скупштини, шта да се даље ради. Бивши председник предлаже: „Друштво за Српско народно позориште треба да обустави рад своје трупе, а да субвенционисхе државно позориште за оне представе које ће се приказивати ван Новог Сада, рецимо оперу са 2000 а драмску представу са 1000 динара од представе, с тим да Управни одбор Друштва за Српско народно позориште одређује места и комаде за гостовање“ (Ђ. Трифковић у „Застави“ 19. VII 1923). Управни одбор је прихватио ту сугестију и донео одлуку: „Искључено је да с успехом ради и позориште у Новом Саду и наша путујућа дружина... Према томе, треба наћи такав излаз који ће бити од користи и по наше друштво, а који ће помоћи и развоју позоришта у Војводини. Тај је пак излаз у овоме: рад наше дружине треба обуставити, а са новосадским позориштем направити овакав споразум гледе заједничког рада: а) наше Друштво даје новосадском позоришту 50% од свог чистог годишњег прихода; б) новосадско позориште се обавезује да ће путовати у већа места Војводине... и у сва она места која буду хтела обезбедити довољан приход дружини; ц) Управни одбор би имао саветодавног удела у вођењу Народног позоришта у Новом Саду...“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 2. VII 1924). Народно позориште, међутим, није прихватило тај предлог за сарадњу и Друштво за Српско народно позориште је онда почело опет да размишља и расправља о своме ранијем програму. Секретар Друштва за Српско народно позориште предлаже: „...да се помаже стварање репертоара, домаћег (оригиналног) и преведеног; да се помажу глумци, хонорише позоришна критика итд.“ (С. Баница, записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 4. X 1924). Председник се слаже са секретаром и вели да Управни одбор треба да предложи Скупштини: „...због материјалних околности, и јер нема изгледа за успех, обуставити рад дружине док не наступе боља времена. Место тога развити књижевно-уметнички рад на ширењу позоришне уметности“ (Милан А. Јовановић, записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 7. X 1924). И Скупштина се саглашава јер, по речима једног угледног члана, „важније је развијати остали део програма а не издржавати дружину“ (Васа Стајић, записник са седнице главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 18. X 1924).

После годину дана опет напушта тај програм и у сезони 1925/26. поново организује трупу Српског народног позоришта. Али већ у другој половини те сезоне избија криза у Позоришту и Управни одбор ступа у преговоре са Матицом српском о спајању Друштва за Српско народно позориште и Матице. Та идеја је Скупштини набачена већ 1920. године (П. Коњовић, записник са ванредне седнице скупштине Друштва за Српско народно позориште 16. IX 1920). После две и по године Матица је сазвала конференцију о томе и на овој је решено да се одржи војвођанска конференција „ради претреса позоришног питања у Војводини“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 24. IV 1923). Управни одбор Друштва за Српско народно позориште је тада до-

нео одлуку: „...причекати, да се види како ће се развијати позоришне (Српско народно позориште) прилике до јесени“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 5. VII 1923), а сада Друштво покреће то питање: „Пошто се усвојило гледиште, како би корисно било да Српско народно позориште постане Матичин орган, да се за петак 12. о. м. (марта 1926) сазове конференција, која ће се саветовати о афирмисању Друштва за Српско народно позориште Матици српској. На конференцију да се позову управе оба друштва и други родољуби“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 8. III 1926). До жељене одлуке, међутим, није дошло. У јесен те године Друштво за Српско народно позориште је поново покренуло то питање, али и сада без успеха.

Тадашњи секретар Друштва био је врло амбициозан и упоран у својој тежњи да се одржи Српско народно позориште, па и да се разграна сценски рад Друштва за Српско народно позориште, а и да се обезбеди. У то време Друштво прави покушај са Концертном дружином: „Остаје на снази раније решење Управног одбора бр. 58 по којем се понуда Концертне дружине прима у начелу с тим да се прво покуша на сремскоме терену... да се за то вотира предујам од 5000 динара“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 18. V 1925). Али сремска турнеја и још два концерта, у Тителу и Перлезу, завршена је са дефицитом и концертирање је прекинуто. У овој фази се Управни одбор полакомио и на оснивање оперете: „Поводом новинских вести да Министарство просвете мисли да помогне оно друштво које би организовало оперету, решено је да г. г. ...оду до начелника Уметничког одељења и распитају се под којим би условима могло наше Друштво да добије ту помоћ“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 25. V 1927). Пошто Министарство просвете није хтело да му у томе помогне, Управни одбор је, нешто касније, на други начин покушао да добије оперету: „...бивши диригент Јосип Рајхенић покушава уз помоћ Друштва за Српско народно позориште да покрене оперету и даје представу *Оли Поли* од Валтера Колоа са slabим успехом“ (Р. Веснић, I, стр. 104), и с тим неуспехом свршио се и овај покушај. У то време, када Управни одбор интензивно настојава да обезбеди сталну субвенцију од жупанија односно области, а и евентуално да се Друштво за Српско народно позориште и Матица српска споје, скупштина доноси одлуку: „1) да области/жупаније које Друштву дају субвенцију, 2) да општине које дају субвенцију од 10.000 динара навише, 3) Књижевни одбор Матице српске имају у Управном одбору свога делегата са правом решавања“ (записник са главне скупштине Друштва за Српско народно позориште 28. II 1926). Управни одбор, пак, по истој побуди, „с великом радошћу“ усваја жељу Бачке жупаније да учествује у административној управи дружине и радо пристаје да Позоришни одбор Торонталске жупаније заправо управља Позориштем док ово ради у Банату.

Неко су време духови у Друштву за Српско народно позориште били смире- ни. Као да су се уморили од дуготрајног планирања и врлудања. А и Српско на- родно позориште је неколико сезона непрекидно радило, мада с финансијским натезањем и понеком кризом, па је чак имало и једну ванредно повољну и успешну сезону (1930/31). Али кад је, баш после те успешне сезоне, субвенција опет смањена, појавише се старе сумње и слутње, духови се узнемирише па по- чеше опет да траже погоднији план и за тадашње политичке прилике повољније решење за Друштво за Српско народно позориште, и на једној скупштини један од најстаријих и најревноснијих чланова поднео је овај предлог: „Да скупштина промени име Друштва у Друштво за југословенско народно позориште; да скуп- штина преда трупу са фондовима Бановине, као што је то случај у осталим Бано- винама, и да Друштво, место што води бригу о трупи, издаје позоришни лист и позоришну библиотеку“, а на другој скупштини: „...да се овом друштву даде име Позоришно друштво Дунавске бановине“ (Љубомир Лотић, записници са редов- них годишњих скупштина Друштва за Српско народно позориште 23. VIII 1931. и 24. IX 1933). Занимљиво је да записник прве скупштине казује само да је предлог у делу о измени назива одбијен, и то већином гласова, а не једногласно као ина- че скоро редовно, док о осталим деловима предлога ћути.

У јесен 1933. управу у Друштву за Српско народно позориште преузима ин- тразинентна и борбена група традиционалиста, која стално наглашава своју до- следност Уставу и приврженост традицији: „Управни одбор Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду се старао да живот и рад Друштва теку потпу- но у смислу Устава и у Уставу изнетих начела... наша Установа мора бити апсо- лутно самостална у смислу традиције од осамдесет година“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 207, 11. X 1937. и бр. 283, 5. XI 1940). Па и ти декларатив- но непоколебљиви традиционалисти недоследни су, скрећу и врдају, грубље но иједна ранија управа. Почетком 1937. склопили су споразум о колаборацији са Народним позориштем Дунавске бановине, којим су се одрекли управљања позоришном трупом и примили обавезу да се Друштво за Српско народно по- зориште посвети раду на организовању аматерског покрета, а после две и по године ћутања и нерада одбацили су тај споразум и поново преузели борбу за субвенцију и обнављање сопствене позоришне трупе.

Неначелност и недоследност Друштва за Српско народно позориште најоштрије се испољава у његовом односу према двама начелним питањима: радној сфери Српског народног позоришта и оснивању и организовању аматер- ских дружина.

У другом раздобљу, док је постојало новосадско државно позориште те Српско народно позориште било истиснуто из Новог Сада, Друштво за Српско народно позориште стално истиче, у смислу програмских теза јавности саоп- штених од његовог секретара, да ће Српско народно позориште гостовати по мањим местима, а и селима, да би у њима обављало културно-националну

мисију. У том је смислу донета и одлука о првом поратном обнављању Српског народног позоришта: „Председник предлаже да се организује или преузме позоришна трупа, која би под управом овог друштва, уз субвенцију, са нашим програмом играла по мањим местима Војводине. Усваја се предлог и решава се: расписати стечај за управника мање позоришне дружине, која би играла и давала драме и комађе с певањем за народ у мањим местима Војводине“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 4. VII 1921). Међутим, после непуне две године, поводом једне неодређене новинске вести, Управни одбор је послао два своја члана у Београд, у Министарство просвете, са представком у којој тражи да се Друштву врати позориште у Новом Саду „са свим оним како га је држави предало“. Жеља је, наравно, остала пуста, и Друштво за Српско народно позориште и даље наставља своју националну мисију у народу, по мањим местима. Али чим је укинута стално новосадско позориште, у пролеће 1928, Српско народно позориште већ у јесен те године долази у Нови Сад и поново води борбу за коначно освајање Новог Сада, са девизом „У Новом Саду као своје седишту трупа треба сваке године да ради“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 241, 3. VIII 1934) и уз то, да би стекло квалификацију за репрезентативну позоришну установу у седишту Бановине, учествује чак и у покушају стварања оперета. А кад је основано новосадско бановинско позориште и када је Друштво за Српско народно позориште, после раскида „Колаборације“ са Бановинским позориштем, настојавало да поново организује своју трупу, сада опет прокламује програмску тезу о вршењу националне мисије у народу: „Ми тражимо и желимо да Српско народно позориште посвети своју пажњу и свој рад: 1) малим местима у нашој Бановини...; 2) услед нових прилика обилази оне српске крајеве који су у Бановини Хрватској“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 66, 20. II 1940).

Занимљиво је да је месни одбор једног малог града јасније него новосадски средишни одбор сагледао ситуацију, па према томе и предложио доследније и одлучније решење (без обзира на објективне тешкоће за реализовање тог предлога): „Било је раније говора о томе да се на скупштини Друштва за Српско народно позориште поведе реч о томе да се пренесе централна управа из Новог Сада у друго које место у Војводини. Као разлог наводи се да је Бановина устројила бановинску позоришну трупу, која гостује само у центрима бановина, те је Нови Сад дезинтересован за Српско народно позориште. С обзиром да је Стари Бечеј географски центар Бачке и Баната, те као најзгодније средиште, то је овладало мишљење да би централну управу добро било пренети у Стари Бечеј. Да се изради и један предлог и поднесе главној скупштини у Новом Саду, а дотле да се анимирају чланови Друштва из места и околине да у што већем броју оду на скупштину и то мишљење заступају“ (записник са седнице Месног одбора у Старом Бечеју 23. XII 1936).

Већ у првом раздобљу, при расправљању о задатку и раду Друштва за Српско народно позориште у новим приликама, појавила се мисао о раду на оснивању аматерских дружина: да у измењен Устав као задатак уђе: „...помагање и организовање дилетантских друштава“ (П. Крстоношић, записник са ванредне скупштине Друштва за Српско народно позориште 16. IX 1920) и „у нови друштвени устав (донет на скупштини 16. IX 1920) уведено је као програм рада и: организовати дилетантска друштва и приређивати течајеве за дилетанте“ (извештај Управног одбора Друштва за Српско народно позориште главној скупштини 15. III 1925). У пролеће 1921, пре но што је донело одлуку о обнављању свога позоришта, „Друштво обраћа пажњу дилетантским дружинама и позива их да ступе у Савез дилетантских друштава...“ (Р. Веснић, I, стр. 17). Један члан Управног одбора предлаже у то време: „...да се путује ради оснивања дилетантских дружина. Узето на знање, али се за сада, због материјалних неприлика и скупоће, не може изводити“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 13. V 1921). Али ускоро после тога, и поред „материјалних неприлика и скупоће“, Друштво за Српско народно позориште доноси одлуку о обнављању позоришне трупе, улази у много скупљи посао који му је за срце прирастао а запоставља аматерске дружине. Ове се, међутим, одазивају позиву на улазак у Савез и шаљу тражене податке: „Секретар реферише да је добио више података о дилетантским дружинама у Илоку, Вршцу, Врањеви. Они јављају податке о својој организацији и траже упутства у погледу репертоара, или моле поједине комаде. Узима се на знање и решава се начелно да се у свакој прилици пруже савети. Комаде доставити евентуално у препису када молилац плати препис“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 18. V 1925). Управни одбор сада сву своју пажњу посвећује професионалном позоришту, аматери га не интересују, али не може да се оглуши о интересовање аматера које је он на окуп позвао, па бирократски решава то питање. Али чим је крајем сезоне 1923/24. дошло до кризе и обустављен рад његовог позоришта, Друштво за Српско народно позориште се враћа своме предузетом па напуштеном аматерском плану. Израђен је правилник за дилетантске дружине (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 29. I 1925), поновљен позив за оснивање дружина и почињу опет да стижу извештаји о оснивању дружина (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 30. IV 1925). Затим Управни одбор „приступа дискусији о оснивању узорне дилетантске дружине у Новом Саду... После дискусије решава се „да се оснује дилетантска дружина и да се организационом [послу] одмах приступи“ (Записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 30. IV 1925). Затим секретар извештава да је „одржана пријатељска конференција у Берзи, да прикупља податке о дилетантима, које у прво време неће бити лако организовати, јер морају много радити, да се прикупља репертоар“... и Управни одбор одлучује „да се настави организациони рад на оснивању

дилетантске дружине и да се прибира репертоар“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 18. V 1925), а после месец дана „секретар извештава да... ради на оснивању узорне дилетантске дружине и да ће тај посао опрезно наставити“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 16. VI 1925). Управни одбор, сматрајући да се озбиљно ангажовао у важном послу, потврђује ту своју обавезу и пред скупштином: „Ми (Управни одбор)... организовање дилетантских дружина сматрамо као део нашег просветног проблема, а демократисање уметности, које се тиме постиже, као саставни део нашег општег демократисања. Главној скупштини подносимо Правилник о организовању дилетантских дружина, који је израђен у духу ових начела“ (извештај Управног одбора Друштва за Српско народно позориште Главној скупштини Друштва 15. III 1925). Скупштина га усваја и решава да се ради на том организовању. Управни одбор, после тог скупштинског решења, изненада прави скок у страну - одлучује да оснује Аmaterско позориште. Доспео је само још толико да то пријави Министарству просвете и да прими извештај о томе: „Секретар извештава да је... био у Београду... у Уметничком Одељењу, ради Аmaterског Позоришта Коста Трифковић, чије је оснивање Управни одбор пријавио“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 13. VIII 1925). А онда је сав тај посао опет напуштен. Паралелно с тиме Управни одбор је током целе сезоне 1924/25. вршио припреме да опет обнови свој позоришни рад, и сада се сав предао организовању трупе и спремању за блиску позоришну сезону. Позоришне бриге и тегобе заузеле су сву пажњу Управног одбора све до краја другог раздобља и, пошто трупа није прекидала рад, сасвим је заборавио на своје аматере. Ни у трећем раздобљу Друштво за Српско народно позориште се није њима бавило. Сада је имало много веће амбиције: све своје силе напрегнуло је да Српско народно позориште постане од власти признато и субвенционисано покрајинско позориште и да за њега освоји Нови Сад. Тек у четвртом раздобљу, пошто му је коначно укинута субвенција и никако не може да настави рад са позориштем, Друштво за Српско народно позориште опет преузима у свој радни програм (по споразуму о колаборацији са Народним позориштем Дунавске бановине) оснивање и организовање аматерских дружина, и то као свој искључиви посао. Али овом приликом за то се определио не по својој иницијативи него по сугестији Банске управе, и с муком и оклевањем сагласило се с тиме, па стога за две и по године није ни покушало да нешто ради у том правцу, и у седницама Управног одбора ни једанпут није ни поменут тај предузети задатак. Тек тамо пред крај овог раздобља, пошто је раскинут споразум о колаборацији и Управни одбор опет тражи субвенцију да поново оснује своју позоришну трупу, враћа се он на то програмско питање, али га опрезно додирује, тако да се може схватити и као готовост за тај рад а и као нека опомена или чак претња Банској управи: „Нагласити морамо да овако велик задатак неће моћи бити обављен у смислу наше позоришно-уметничке и националне полити-

ке без Српског народног позоришта јер само чланови његове дружине могу ићи у општине да апостолишу и раде упућујући дилетантска друштва“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 28, 18. I 1940).

Та неначелност и недоследност, то колебање и кривудање, ти залети и прекиди, то је било и један од узрока неуспеху Друштва за Српско народно позориште у позоришном раду, једином који је он у међуратном периоду стварно вршио и за који је имао воље.

„Један скоро осамдесетогодишњи рад Српско народно позориште треба опет да засија пред лицем нашег народа својим националним репертоаром и уметничким сјајем“. Тако је Управни одбор Друштва за Српско народно позориште кликнуо у једном тренутку свога полетног заноса, понављајући ко зна већ по који пут своју главну тезу и основну тежњу: да оживи Српско народно позориште и с њиме војвођанску позоришну традицију. На жалост, то је било залудно дозивање духова.

Старо, традиционално Српско народно позориште, као и свака културна установа, било је творевина условљена сплетом разних околности свога доба. Створено је у једном заносном залету, заправо скоро спонтано изникло, у доба националног организовања, као један од његових органа, ради буђења и одржавања народне свести и давања отпора ојачаној и офанзивној туђинској државној власти. Осамдесетих г. почео је да јењава национални занос и да слаби елан Српског народног позоришта, али налет туђинске власти није попуштао и првобитни разлог постојања Српског народног позоришта и даље је донекле остао, донекле јер је национална свест била већ развијена и учвршћена, а уз то је оно, као једино српско позориште у Војводини, било потребно ради задовољења културних потреба тада већ прилично развијеног и култивисаног српског грађанског друштва. Већ у последњим деценијама предратног периода културни и уметнички захтеви превагнули су над националном потребама, а Српско народно позориште није задовољавало те захтеве. Али тада је поред општих услова постојао и континуитет Српског народног позоришта, нарочито његове трупе. А та трупа је била заправо представник и симбол позоришне традиције. Мењале су се националне и друштвене околности, мењале се управе Друштва за Српско народно позориште, мењали се укуси публике и позоришни репертоар, али трупа је одржавала континуитет позоришне традиције. Неки њени чланови радили су у Српском народном позоришту непрекидно од његовог постанка, други су у њему провели скоро цео свој позоришни век, или бар већи део, и ти су били носиоци репертоара и представници Позоришта, а млађи су појединачно придлазили, уклапали се и нису лако одлазили. Трупа је с времена на време долазила у сва важнија места Војводине, уносила духовну разоноду у учмалу друштвену средину, чланови њени одржавали су срдчане односе са друштвом, појали у цркви о богослужењу, суделовањем испомагали у друштвеним приредбама, и постали су присни и омиљени гости друштвених

средина широм Војводине. Њима је то годило, потпуно су се сродили с публиком по војвођанским градовима, свој живот везали су за Српско народно позориште, били су му одани и привржени и нису га напуштали мада су морали и жртве да подносе. „А шта тек да речем о глумачким платама?! Чисто ми је зазорно признати да имамо вредних чланова са платом од 40 па и 30 круна! Даље чланова, који су давно већ заслужили кудикамо већу плату својим неуморним, својским и савесним радом, а ми ево већ осам година како ником нисмо повисили плате због иначе огромних издатака и вечитог дефицита“ (Л. Станојевић, стр. 23). Ту приврженост и љубав према свом старом Позоришту задржали су они до краја свог рада и живота, и неколицина у животу заосталих пренели су је после рата и у обновљено Српско народно позориште: „Традиција и она идеална љубав, када је кроз толике деценије одржавала наше Српско народно позориште, гаји се баш код наших старијих чланова друштине. Ти опробани и верни чланови помогоше да се Позориште могло опет отворити. Г.г. Спасић и Динић су на том послу показали љубав и способности, да се дошло до могућности да Позориште проради“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 15. III 1919). Трупа је углавном и финансијски одржавала Српско народно позориште. У периоду од 1881. до 1905. приход од представа био је 1.261.873 круна, а издаци су износили 1.278.989 круна, дакле: за издржавање Српског народног позоришта трупа је зарадила 1.261.873 круна, а Друштво за Српско народно позориште је из позоришног фонда додало 17.115 круна за покриће мањка. Чак и када се суми од 17.115 круна додаду и сви остали издаци из позоришног фонда, и у разне друге сврхе а не само на Позориште, у износу од 181.705 круна, још увек је однос 6:1 (Л. Станојевић, стр. 20-21). С правом се може претпоставити да би тај однос био још повољнији за Позориште и да би уопште успех Српског народног позоришта лаички Управни одбор кочио развој и елан Позоришта.

У међуратном периоду нестали су сви услови који су у старом периоду подржавали и оправдавали опстанак Српског народног позоришта а донекле и Друштва за Српско народно позориште. Војводина је сада била у својој националној држави, српска национална егзистенција је обезбеђена, а национални занос је спласнуо и нове друштвене тежње се јавиле. Ницала су нова позоришта, са савременом и целисходном организацијом и стручном управом, и ова су угрозила раније привилегисан положај Српског народног позоришта у Војводини. Од старог Српског народног позоришта, пак, ништа није остало, сачувана је само тешко оштећена гардероба, све остало пропало је. А стара трупа, која је заправо и чинила старо Српско народно позориште, већ при крају предратног периода почела је да се проређује, и у ратној олуји на све стране је раштркана. Само њих троје-четворо из старе гарде стекоше се у обновљеном Српском народном позоришту, али већ на заходу живота и рада. Малобројни и снагом клонули, нису могли у измењеним приликама и новој средини да Позоришту поврате његову стару духовну и моралну атмосферу која му је и дава-

ла драж и привлачну моћ. Провели су у њему своје последње године више као успомена и аманет потомству.

Од целокупне војвођанске позоришне традиције заостадоше после рата само Устав Друштва за Српско народно позориште из 1865. и неколико пред-ратних функционера. У тим старим Војвођанима још је живео култ према традиционалном Српском народном позоришту и задржале се легендарне крилатице о његовој националној мисији и популарности, а у атмосфери одушевљења и заноса непосредно после уједињења све то добило је митске димензије. И они одлучише да обнове Српско народно позориште и оживе позоришну традицију, да 1919. понове подвиг из 1861. лета господњег. „Свет је једва дочекао Српско народно позориште те се на претплату тако одазвао да је отворена серија А и Б“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 8. II 1919) - тако је радосно и поносно констатовао оживљени Управни одбор Друштва за Српско народно позориште, заносећи се илузијом да је тај одзив публике израз љубави и привржености према традиционалном Позоришту, а не знак душевне плиме после мучних и оскудних ратних година, и гајећи наду да ће Управни одбор успешно крманити својим бродом ношеним таласима народног одушевљења. Али убрзо је настало разочарење: „Према данашњим приликама није могуће на крај излазити са овим приходима који су на расположењу, те је решено - обратити се министру с молбом да нам држава једном потребном субвенцијом осигура опстанак Позоришта“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 6. VIII 1919). Већ тада се појавила прва сумња у моћ и способност Друштва за Српско народно позориште да у новим приликама одржава и води позориште. Низала су се разочарења, гомилале тегобе, ређале кризе, а с њима појачавала сумња, и Управни одбор је почео да се колеба, па и да врши разне реформне покушаје, да мења сферу рада, да доноси нов устав, да спроводи унутрашњу реорганизацију.

То лутање трајало је све до пред крај другог раздобља, али Друштво се увек враћало и од почетка сезоне 1925/26. коначно задржало на својој првобитној и основној тези и тежњи: да одржи своје позориште и да Управни одбор њиме управља. Па и после тога су се јављале сумње у исправност радног правца Друштва за Српско народно позориште и у могућност успеха. Повремено су увиђали и признавали: да су за Српско народно позориште настале „тешке и нове послератне прилике“, да Друштво за Српско народно позориште већ „ни у село не може трупу лако да пошаље“, да „данас наше друштво живи једним потпуно новим животом и у националном и у социјалном и у политичком погледу“, да се „данас публика више одлучује уметничким потребама“, да „све дотле док се нашем позоришту потпуно не обезбеди егзистенција оно ће да животиари као свака шмира“, да „дотле док нам виси Дамоклов мач над вратом“ не можемо везати за себе боље глумце“, да „у трупи као што је наша, у којој се често мењају особе, не може бити систематског рада“.

У првим поратним годинама водили су Друштво за Српско народно позориште предратни војвођански националисти, а у њима је тињала латентна сумња у целисходност позоришне организације и методе рада Друштва за Српско народно позориште. Сећали су се тешке предратне кризе у којој су се Друштво за Српско народно позориште и Српско народно позориште гушили, а нарочито бурне и злокобне скупштине Друштва 1914, у којој је обелодањено стање Српског народног позоришта и непоштедно осуђена и жигосана неспособност управе Друштва за Српско народно позориште у руковођењу Позориштем, а при крају одјекнуо и злослутан крик „Позориште нам гори!“ Прва три поратна председника Друштва за Српско народно позориште (1919-1925) били су из непосредног позоришног круга пре 1914. Двојица су били чланови управе од којих један и председник Позоришног одсека, а трећи - један од оштрих и разложних оцењивача и осудитеља Друштва за Српско народно позориште, његове организације и метода рада. Непосредно после оне бурне скупштине написао је он: „Нашем позоришту, у којем управљање оног великог апарата као што је одбор, са своја два и три председника, доводи до сиве безначаљности у сваком погледу: и у репертоару, и у режији, и у ангажману - такм позоришту, у којем су нужне многе репарације, потребна је јака и искусна рука“ (Др К. Суботић, Летопис Матице српске, књ. 297, стр. 104).

Стога су они покушали, више ради умирења своје савести, да спроведу реформу у позоришној организацији: „Пошто је целокупна администрација и артистика централисана у Новом Саду а секретар је генерални директор позоришта, г. Динић - управник Српског народног позоришта је извршни орган, те не врши ангажмане и не уноси у репертоар комаде без знања и одобрења централе у Новом Саду“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 21. VIII 1925). Последица овог начелног позоришног схватања брзо се показала: „Секретар саопштава да је настала управничка криза. Чита акт вршења дужности управника од 26. октобра, којим подноси оставку већ за 1-ви новембар зато што је секретар поделио улоге за нове комаде, због чега је настало незадовољство“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 29. X 1925). Не обазирјући се на отпор из Позоришта, управа Друштва за Српско народно позориште хтела је и да легализује ту реформу: „Пошто су одбори контрола и морална помоћ, а не дају напоре, него их даје један човек, у овоме случају секретар, мора се секретару обезбедити делокруг за конструктиван рад и уклонити све тешкоће које би биле на сметњи. По његовом мишљењу гаранције за конструктиван рад пружа Уредба коју је предложио“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 3. VI 1926). Разуме се да то није била никаква стварна реформа, тиме се није уклањала кочница за успешан рад и развој Позоришта; то је, напротив, још више компликовало и отежавало услове рада у трупи, јер је Управни одбор и даље остао врховни арбитар за сва главна питања у Позоришту, само је сада између њега

и трупе односно управника уметнут „генерални директор“, који такође није имао практичног позоришног искуства ни знања и из Новог Сада је управљао путујућом трупом.

Још једну реформу односно погоршање у артистичкој области извршила је та прва управна екипа: „Секретар извештава да је сазван Управни одбор да врши све дужности, јер Позоришни одсек се није састао мада је 6 пута сазиван“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 6. VIII 1919). Прва реформа, функција секретара као генералног директора, није се одржала, али ова друга се усталила, па је унета и у нови Устав из 1930. Док су постојала (по Уставу из 1865) два одсека Управног одбора, Економски и Позоришни, ипак је вршен некакав одбир ко ће ући у који од та два одсека, а сада су сви чланови Управног одбора и професори, и адвокати, и лекари, и дрогеристи, и банковни чиновници и трговци, и занатлије расправљали и решавали о свим питањима.

Сумње и скрупуле тих првих управа Друштва за Српско народно позориште у погледу ефикасности њихове позоришне организације и њених радних метода нису биле интензивне а ни стално будне у тој мери да би се нека од њих одлучила на какву радикалну реформу. Стога су се трудили да своје сумње и савест умире палијативним, заправо бирократским мерама, које су, међутим, само компликовале однос између Управног одбора и Позоришта и отежавале и кочиле позоришни рад. „Обратити пажњу на то да се у сваком месту, где дружина ради, нађе благajник који ће новцем дружине руковати, сви рачуни морају бити проверени и видирани од Месног позоришног одбора, јер се иначе неће акцептирати (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 23. XI 1922)... са свима примањима и издацима рукује благajник Месног позоришног одбора (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 22. I 1923)... Управник има у току 8 дана после сваке сезоне у појединим местима послати билансу са овереним рачунима од Месног позоришног одбора. Сви ти рачуни постају ликвидирани тек онда пошто их Управни одбор за добре и исправне нађе“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 9. XI 1923). Све те одлуке заправо су стара пословна правила Друштва за Српско народно позориште, само обновљена и поштрена, у нади да ће сада ефикаснија бити. Али било је и нових, оригиналних мера, и то баш у деликатној артистичкој сфери. Већ на почетку друге сезоне у првом раздобљу решио је Управни одбор да се о раду глумаца води Кондуита“, те да тога ради чланови Управног одбора недељно дежурају на представама (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 10. IX 1919); затим је донео одлуку „Да се врши строг надзор над радом дружине, тиме што ће по 1-1 члан Управног одбора отпутовати у свако место где дружина игра, да се стави у додир с Месним позоришним органима и члановима“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 23. XI 1922), и после

неколико година поновио је ту одлуку, али сада већ у блажем облику: да чланови Управног одбора чешће обилазе трупу ради контроле представа (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 28. I 1927). Чланови Управног одбора заиста су одлазили у инспекцију, али ти излети нису донели никакве користи, били су чак штетни. Ни један од тих инспектора није имао позоришног искуства ни знања, и наизменце су одлазили на по једну-две представе, а сваки је имао своје лично схватање о позоришној уметности, тако да су њихови судови чинили шарену збрку нестручних површних утисака.

То је све што је прва међуратна управна екипа Друштва за Српско народно позориште урадила да би се одужила својој предратним искуством узнемиреној савести и да би побољшала механизам своје позоришне организације. Била је спутана својим везама с традицијом и сви њени покушаји преуређења сувише подсећају на метод предратних управа: „Управни одбор покушава час ово час оно, држи дуге седнице, доноси одлуке, води истраге, забрањује и казни - како кад затреба. Али цео овај рад има карактер палиатива. Све су мере ситне и површне. Не види се суштина ствари, ни узрок зла, те се стога и мисли да се може помоћи ситничарењем и крпежем“ (Т. Остојић у „Покрету“, св. 5, стр. 11).

Уз то је сада, у међуратном периоду, настала једна промена која је задира-ла у суштински проблем позоришта, у срж његове организације и функције, и потпуно ономогућавала обнову позоришне традиције. Нестало је старе трупе, верног носиоца и достојног представника војвођанске позоришне традиције, и неповратно су ишчезли и услови у којима се она формирала, а у новим приликама Друштво за Српско народно позориште није имало ни могућност ни способност да окупи, организује и учврсти наследну трупу која би по својим уметничким и моралним својствима могла да прихвати и настави традиционалну функцију Српског народног позоришта. Пре Првог светског рата једино чланови београдског и загребачког позоришта били су достојно хонорисани и имали пензијом осигурану старост, и само та два позоришта била су обезбеђена државном потпором. Српско народно позориште није имало државну заштиту и помоћ и његови чланови нису били повољно хонорисани као београдски и загребачки, али су ипак, и поред сталног сељакања, имали много боље услове за живот и рад него чланови путујућих дружина, а имали су и пензиони фонд, мада сасвим привлачно уточиште за јаче таленте који нису могли да се сместе у једно од она два државна позоришта. У међуратном периоду, пак, Српско народно позориште је изгубило свој ранији повољан положај и привлачну моћ. Почела су да ничу по држави нова позоришта, већином од власти заштићена и сталном субвенцијом обезбеђена, а оснивањем општег глумачког пензионог фонда свима је обезбеђена старост. Уз то још настала је утакмица међу новим позоришима за придобијање бољих глумаца, потражња је била већа него понуда, и глумци су се, сасвим природно, користили тиме. Након мучне прошлости сада су се, по

класном нагону, још и иживљавали у искоришћавању нових могућности и права, као и сваки сталеж кад му се нагло побољшају услови живота и рада.

Стара управа Друштва за Српско народно позориште била је свесна тог оправданог животног закона и његових последица по Српско народно позориште. Још 1872, у свом извештају скупштини, изјавила је она: „Позоришна управа је чинила што је год могла за напредак нашег позоришта. Што у томе није могла успети као што је желила, томе су понајвише криве новчане неприлике, у којима се наше позориште непрекидно налази. Докле се у томе погледу наше бар колико толико не изједначи с београдским и загребачким позориштем, дотле ће се увек морати страдати са тих неприлика. Удобнији живот, добра плата и одмор од два и више месеци привлачи глумце у Београд и Загреб“ („Позориште“, 1872, бр. 72). Прва поратна управна екипа, међутим, није била довољно свесна те судбоносне промене (која се, уосталом, за њено време - још није у пуном обиму испољила), као ни осталих друштвених промена које су илузорним чиниле све напоре за оживљавање традиционалног Српског народног позоришта. Уколико су и постојале у њој извесне сумње из предратног искуства, а и не сасвим јасна и одлучна мисао и жеља за реформисање, потпуно су оне тонуле под притиском пословних брига и тегоба око одржавања Српског народног позоришта које је она обновила. А кад је у сезони 1923/24. избила тешка криза и обустављен рад Српског народног позоришта, представници те екипе искрено и јавно су признали своје разочарење с покушајем обнове позоришног рада Друштва за Српско народно позориште. У току целе сезоне 1924/25. Управни одбор је конферисао, преиспитивао своју савест и ранију одлуку и био склон да преоријентише програм и рад Друштва за Српско народно позориште.

Али у току те пасивне сезоне почињу да у Друштву за Српско народно позориште преовлађују нови елементи, млађи који су после ослобођења ушли у јавни рад и нису били оптерећени предратним искуством а ни традиционалним идеалистичким појмовима о национално-друштвеном карактеру Друштва за Српско народно позориште. Ти елементи пословно су схватили карактер Друштва и његов рад (и тај карактер изражен је и у новом Уставу из 1930), и, доследно томе, као и сви пословни људи, веровали су да се услови за рад Друштва за Српско народно позориште могу обезбедити на практичан начин - политичком конјунктуром. Ови елементи сачињавали су другу екипу, која је у Друштву за Српско народно позориште управљала од 1926. до 1934. и ова је, ма колико то чудновато изгледало, била одлучан поборник за одржавање Српског народног позоришта. Прва екипа била је разочарана својим неуспелим покушајем и њена стара сумња још се појачала, али није могла да савлада своја присна осећања везана за традиционално Српско народно позориште па се повукла и уступила место новој гарди. Ову нису узнемиравале никакве идејне и начелне сумње и скрупеле, пословно је схватила свој задатак, и за све време своје владавине на разне начине је тактизирала и лавирала, а на све стране хватала везу и тражила

подршку, стално настојавала да створи трајну конјунктуру, али у томе само повремено успевала, и склона је била да чини и начелне и идејне уступке. Имала је, и поред повремених скретања, само једну идеју, једно начело, један програм: да одржи Српско народно позориште под сувереном управом Друштва за Српско народно позориште. Али све је било узалуд. После непрекидних напора, криза, посртања, најзад се и она разочарала, малаксала је и резигнирано се повукла. Управу је сада преузела трећа и последња екипа, интразигентно традиционалистичка. Ова није била оптерећена никаквим сумњама, још мање скрупулама. Напротив, осудила је оне који су сумњали у способност Друштва за Српско народно позориште: „После рата, у оном општем вртлогу одрицања од свега што је српско, што је светло и нама драго, појавили су се људи, кратковиди и далеко од народне душе и народног срца, који су тврдили да је Друштво за Српско народно позориште завршило своју мисију, да оно није у стању да корача са духом времена, да не може да одржава корак са захтевима тзв. модерне позоришне уметности и њених постулата и стремљења“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 66, 20. II 1940). И за аксиом свога рада узела је неприкосновено начело традиције: „...наша установа мора бити апсолутно самостална, свој рад мора наставити у смислу традиције од осам деценија“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 20. VIII 1940). И смело је тврдила: „За добро вођење Српског народног позоришта ова се Управа не боји јер располаже довољним бројем образованих људи, који познају и технику глумишта, а и умеју и знају водити позориште“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 28, 18. I 1940). И одлучно је бранила своју стручну позоришну компетенцију: „Ни помисли нема да се Управни одбор Друштва за Српско народно позориште огреши о светлу прошлост Српског народног позоришта (колаборацијом с Народним позориштем Дунавске бановине)... Кад Управа наша нема никаква гласа, ни ингеренције, никаква изгледа да може утицати на рад Друштине, на репертоар, на глуму, на васпитни и национални утицај Позоришта на публику...“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 283, 5. XI 1940).

Све три смене, мада различите и по доследности и упорности и страсти па и тактици, сматрале су своје Позориште оваплоћењем војвођанске позоришне традиције и настојале да га одрже. Управе Друштва за Српско народно позориште, мада су увиђале па и признавале да су се прилике и услови за позоришни рад Друштва за Српско народно позориште потпуно изменили, нису хтеле да се с тиме помире, да из тога извуку логичан закључак и донесу мудру и смелу одлуку. Биле су опчињене својом илузијом, заборављене својом жудњом и лутале су као месечари, а за собом вукле своје Позориште. Одржавање позоришта је и у нормалним условима тегобан и мучан посао, а у ненормалним околностима Друштва за Српско народно позориште био је несавладив. Управе Друштва за Српско народно позориште замерале су се и разочаравале, једна је одлазила а друга долазила и настављала Сизифов рад. Кобна материјална неизвесност

стално је лебдела над Позориштем. Давање и укидање субвенције смењивало се као плима и осека и Управни одбор је, са овлашћењем скупштине, често дизао зајам на некретнине само у једном кратком периоду – „Друштво је у два маха подигло зајам, стално се обмањујући да ће се прилике побољшати“ (Летопис Матице српске, књ. 317, стр. 267). Услед финансијских криза рад Позоришта је прекидан, трупа распуштана, и то не само по завршетку сезоне него и у средини, па чак и на самом почетку, према томе како је кад ћудљивом дародавцу на ум дошло да укине субвенцију. Управници Позоришта стално су се мењали. Колико радних сезона толико и управника је било, на сваку сезону по један; неки су се и краће време задржали, а један је смењен пре но што је и почела сезона за коју је изабран; неки су одлазили и враћали се; често је, услед наглог одласка управника или несташице новог кандидата, привремени заменик управљао, а почешће су вршене и рокаде, обично у току сезоне: управник оде за редитеља а редитељ за управника, артистички управник за управника а управник за артистичког управника. Стање глумца у трупи било је неутешно, често очајно. Нису имали обезбеђење за целу сезону - могло им се отказати у свако доба, и то с роком од месец дана па и пола месеца: „...чланови траже, на основу својих уговора, тромесечни отказ, а на то немају права... представник дружине је признао да немају права, али чланови моле да не буду избачени на улицу“ (записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште 28. VI 1926). „Откажите првог новембра целокупном персоналу и исплатите им њихове принадлежности за петнајст дана унапред“ (Друштво за Српско народно позориште, 29. X 1936). Није им увек била загарантована плата за летње месеце: „...глумци преко ферија (1919) морају играти за свој рачун пошто су им плате биле мале и феријалне гаже нису биле исплаћене (Р. Веснић, I, стр. 6) ...чланови трупе за цео јули и август нису добили плату“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 18. VIII 1929), а и иначе почешће је била несигурна; „...глумци већ други месец не примају плату, оставши без хлеба, презадужени, пред једном неизвесношћу“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 727, 30. VII 1934); чланови трупе морали су понекад да се задовоље и само једним, загарантованим делом плате. „Чланови Позоришта су тек један део своје плате примали фиксно, док су осталу плату добивали на проценте од чисте зараде“ (статистички извештај о Српском народном позоришту у сезони 1934/35), а бивало је и да се чланови „начелно“ ангажују, односно да ангажман важи само ако Друштво за Српско народно позориште добије субвенцију (Друштво за Српско народно позориште, бр. 109, 30. VIII 1936).

Сасвим је природно и разумљиво да у таквим околностима није могло да се изгради позориште које би било достојан следбеник старог Српског народног позоришта и оваплоћење војвођанске позоришне традиције, без обзира на то што су сада недостајали и пресудни социјални услови за остварење тога. Није могао да се осигура континуитет радног развоја - стално се почињало и пре-

кидало, па опет почињало и на старо враћало. Нису могли да се задобију и привежу добри глумци - долазили би само кад остану без повољног ангажмана или кад изгледа да је за Српско народно позориште осигурана добра конјунктура, а отишли би чим им се другде укаже повољна прилика или кад се овде разочарају у нади и очекивању. „...док нам виси Дамоклов мач над вратом не можемо везати за себе боље глумце... у трупи као што је наша у којој се често мењају особе не може бити систематског рада“. Исто је тако било и са управницима и нарочито са редитељима: за све ово време Српско народно позориште је имало само два ваљана редитеља - један је провео у њему свега једну сезону, а други је времена на време навраћао и одлазио. Способне и солидне позоришне раднике није могло да привуче а још мање да задржи за дуже време позориште којим су лаици из Управног одбора из даљине управљали и малограђани из Месних одбора у његов рад се мешали. Уз то је било растрзано кризама и није давало гаранције за миран и успешан рад. У њему су се због финансијске оскудице и ради повећања прихода често морале на штету уметности форсирано спремати премијере - један бивши управник Српског народног позоришта „замера што се приказују комади само са једном или две пробе“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 18. VIII 1929) и задовољавати оскудном опремом комада – „Управни одбор је био присиљен да до повољних прилика одустане од свих већих инвестиција које су биле предвиђене, а које су животно питање наше трупе, као што је обнова позоришног инвентара и набавка историјских костима који су некад били понос нашег позоришта а од којих су данас остала свега два-три похабана комада“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 12. VIII 1928). Ту је управник био оптерећен компликованом административно-финансијском манипулацијом, и зависан и од Управног одбора и од Месног одбора, па је морао чак и да врбује нове чланове Друштву и да оснива месне одборе.

Али управа Друштва за Српско народно позориште била је опчињена и смућена својом илузионистичком аутосугестијом, те није примећивала да ореол старог Српског народног позоришта на његовом наследнику бледи, тамни и смрачује се, да његовим преданим и пожртвованим радом стечен и у наслеђе остављен углед и популарност опада и нестаје, да његовог слабашног наследника друга позоришта наткриљују и осенчавају, да овај нема ни могућности ни воље ни способности да врши националну мисију, него да једино настојава да својим радом прибави себи насушни хлеб.

А та национална мисија Српског народног позоришта била је Друштву главни аргумент при обнављању Позоришта и при тражењу субвенције и привилегија и при апеловању на друштво. Кроз цео овај период, у свим молбама, захтевима, представкама, одлукама, резолуцијама, провлачи се он као сталан, емфатичан рефрен. То је, по схватању Друштва за Српско народно позориште, суштински смисао и Друштва и његовог Позоришта, како оног старог тако и овог новог.

Оно старо Српско народно позориште је неко време, додуше, имало првенствени задатак да врши ту националну мисију и успешно га је обављало, али већ у последњим деценијама пре Првог светског рата претежном је постала његова социјално-културна функција. А у међуратном периоду не само да је сасвим непотребна била та мисија него није било ни друштвених услова за њу. Увиђали су то функционери Друштва за Српско народно позориште у понеком тренутку чисте свести - један његов секретар изјавио је на једној скупштини: „Што је некада наше позориште постојало без субвенције узрок лежи у томе што је оно тада сматрано искључиво националном установом; данас међутим публика се више одлучује уметничким потребама“. Али Друштво за Српско народно позориште ипак није напуштало тај свој идеолошки аксиом. Штавише, уколико су се тегобе повећавале и могућност и способност за време те мисије смањивале, утолико су јаче истицали тај аксиом.

За вршење те националне мисије, без обзира на њену имагинарност у то доба, неопходна су била три услова: материјално обезбеђење позоришта и континуитет у његовом раду, достојна трупа и сходан репертоар. Ни један од та три услова Друштво за Српско народно позориште није могло да оствари. Основни узрок је, неоспорно, у томе што Друштво за Српско народно позориште није могло или није хтело да увиди да је оживљавање позоришне традиције у новим околностима неостварива илузија. Ипак, за неуспех у остваривању прва два услова могло би Друштво за Српско народно позориште донекле још и да се правда неувиђавношћу власти, њеном настраном политичком оријентацијом и бирократском крутошћу. Али за неуспех у реализовању трећег услова нема баш никаквог оправдања, за то једино Друштво за Српско народно позориште сноси одговорност, а тај неуспех је уједно и пораз његове позоришно-културне идеологије и политике.

Друштво за Српско народно позориште никада није јасно обележило карактер ни тачно одредило и разрадило радни програм те мисије. Само је оптимим и бучним фразама наглашавало њен национални значај, као, на пример: „Управни одбор Друштва за Српско народно позориште жели да свом снагом прионе око извршења свог великог задатка: да шири племениту национално-културну мисију, којем задатку је ова Институција посветила читаву прошлост од шездесет седам година“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 33, 27. IV 1938). Или, нешто конкретније: „Наше позориште има два задатка: национални и уметнички. Национални задатак ће Српско народно позориште извршити ако као и досад буде стално имало у виду приказивање наше националне прошлости, а о културном задатку не даје какву ближу одредбу“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 29. IX 1932), а и ова врло јасна индикација: „...животно питање наше трупе... набавка националних историјских костима, који су некад били понос нашег позоришта“. Дакле: Српско народно позориште и сада треба да врши националну мисију коју је преузело

1861, и то првенствено историјским националним репертоаром. Мада повремено увиђају и изјављују да су настале „тешке и нове послератне прилике“ и „да данас наше друштво живи једним потпуно новим животом“. И у овом питању, као и у целокупном свом раду, Друштво за Српско народно позориште је било неодређено, неодлучно, недоследно, колебало се и врлудало између своје опсесивне жудње за романтичном позоришном традицијом и наслућивања о неумитној друштвеној промени. Није пречистило то питање и није донело неминован закључак: да свако доба има своје духовне потребе и захтеве условљене економским, социјалним и политичким стањем друштва, и да су се прилике и духовне потребе нашег друштва у овом периоду дубоко измениле према нашем друштвеном стању шездесетих и седамдесетих година 19. века. Уз то је Друштво за Српско народно позориште у свом радном програму пометено и паралисано било једном мучном и опасном дилемом: час се заносило мисионарском жељом да иде „у народ“, у мање градове и села, а час је, и почешће и јаче, жудно желело да врши културну мисију у Новом Саду и већим градовима. А социјална и културна разлика између те две сфере осетно се појачавала у међуратном периоду.

Међутим, жудња за одржавањем и вођењем Позоришта била је далеко јача него идеолошке и програмске скрупуле. А Позориште се стално борило с финансијским тегобама, често западало у кризу и прекидало рад. Због финансијске оскудице није било могуће да се прибави и одржи постојана добра трупа ни да се представе достојно опреме (сем у два-три маха). Публика, коју и иначе није било лако задовољити, добила је веће прохтеве у то време кад јој се хоризонт отворио и проширио и кад су се појавила и друга, боља позоришта. Месни одбори, који су носили приличан део одговорности за успех Позоришта, слали су управи Друштва за Српско народно позориште приговоре против трупе и представа, жеље и захтеве за појачање и проширење трупе, за виши ниво представа, за обимнији репертоарски програм, нарочито за давање музичко-певачких представа скопчаних са осетним повећањем издатака. Јадна управа Друштва за Српско народно позориште, растрзана мучним бригаама за опстанак свог Позоришта, морала је да уважава жеље и захтеве публике и месних одбора и трудила се да их задовољи колико је год могуће било. И тако је публика поступно све јаче утицала на репертоарску политику Друштва за Српско народно позориште. А та публика, у својој претежној већини, није била традиционалистички расположена, није имала жељу ни наклоност за мисионарско васпитање, она се ослободила своје дуготрајне духовне чаме и извукла из заносне романтичарске магле развејане пресудним политичким и социјалним променама, у њој су се пробудили нагони за уживљавање у бујни и бурни ток савремености, она је хтела да живи и да се иживљује а не да сањари о легендарној прошлости. И Друштво за Српско народно позориште, приморано објективним околностима и жудњом за опстанак Српског народног позоришта у пракси је сасвим пренебрегло свој идеолошки аксиом о националној мисији и приклонило се

жељама и захтевима публике. И оно је, као и сва друга позоришта тога доба, вршило некакву културно-забавну функцију и за ту сврху служило се комади-ма из општег репертоарског фонда тадашњих позоришта, али с том разликом што су остала тадашња позоришта успешније вршила ту функцију јер су имала солиднију трупу, бољу режију, прикладнију и достојнију опрему, а и богатији и целисходнији репертоар. Друштво за Српско народно позориште не само да је изневерило свој мисионарски аманет, него се и огрестило о њега. Притешњено финансијским шкрипцем и приморано да задовољава жеље публике да би је придобило, оно се обилно служило и оперетама (*Мис чоколада*, *Кнећиња чарга-ша*, *Гроф од Луксембурџа*, *Грофица Марица*, *Оли-Поли* итд.), па је покушавало чак и да оснује Оперету. А не може се рећи да су у служби српске националне мисли биле ни оне издашно приказиване посрбљене туђе мелодраме из сеоског живо-та, већином мађарске, које су лојални књижевници писали ради успављивања социјалне свести а у интересу угарског феудалног режима нимало наклоњеног народу у Угарској.

Тешко је, заиста, поред најбоље воље наћи оправдани разлог за рад међуратног Друштва за Српско народно позориште, које је потпуно пренебрегло суштински део свога позоришно-културног програма, нити за постојање његовог Српског народног позоришта са својим репертоаром, али не и уметношћу, изравнало са осталим тадашњим позориштима, која, међутим, нису била задужена мисионарским задатком Српског народног позоришта.

У доба последње управне екипе (1934-1941) пак, та кобна недоследност до-била је драстичан вид. Ова упорна и са стварношћу непомирљива гарда прокла-мовала је традицију неприкосновеним животворним начелом: „Његово (Српског народног позоришта) право на егзистенцију је баш традиција. Ту традицију тре-ба искористити данас кад нема националног заноса, нема романтизма; данас кад оскудевамо у одушевљењу и ентузијазму. У оваквом периоду националног живота још само традиција диже дух и даје чар за позориште уопште. Само тај протагонист глумишта може још дати чари, разбудити љубав, разбуктати друшт-вене елементе за позоришну културу, и тако у данашњем спекулативном добу развити смисао и осећај за разумевање нашег глумишта“ (Друштво за Српско на-родно позориште, бр. 28, 18. I 1940). На жалост, или на срећу, то начело је сурово демантовано баш њеним позоришним радом: никада дотле није била тако груба протуречност између идејног програма и практичног рада Друштва за Српско народно позориште, и никад раније Српско народно позориште није било тако немоћно да „разбуди љубав и разбукта друштвене елементе за позоришну кул-туру“. Али, и поред тог неуспеха, а можда и због њега, управа се сама разбук-тавала: „Дунавска бановина је велика и насељена хетерогеним елементима. Ти елементи кроз своја дилетантска позоришта шире иредентистичку пропаганду која се коси са нашом просветном политиком и она се може парирати само ис-том мером, то јест Позориштем, које већ осамдесет година врши успешно нацио-

нално-културну пропаганду (Друштво за Српско народно позориште, бр. 231, 23. IX 1940). Трупа која би била под Управом и егидом Друштва за Српско народно позориште... је позванија да тај врло важни национални посао преузме, да ефикасно води борбу на терену, јер приватна иницијатива је много и прикладнија и позванија да ову борбу прими, од званичних позоришних установа, које су често ограничене у свом делању постулатима дневне политике и моментаним интересима појединих политичких режима у односима на националне мањине" (Друштво за Српско народно позориште, бр. 66, 20. II 1940). И успело је да разбукта само још неке своје сараднике: „...насушна потреба је да се ово позориште (Српско народно позориште) одржи у бившој Војводини. Ако се оно укине, нићи ће нека нова мањинска трупа, која ће ширити по нашим местима у бившој Војводини своју културу на штету нашег југословенског живља" (Месни одбор у Старом Бечеју, Друштво за Српско народно позориште, бр. 20, 20. I 1937). А да би Српско народно позориште могло успешно да води ту борбу на терену, управа је замолила да јој краљ подари порталну завесу као неопходну помоћ: „Оваква завеса (с краљевим иницијалима) је неопходно потребна за рад у овим крајевима утолико пре што наше позориште посећују и наше народне мањине, које ћемо моћи пред подареном завесом и кроз драмску литературу лакше просвећивати па и асимилирати у духу велике Југословенске идеје" (Друштво за Српско народно позориште, бр. 4, 9. IX 1935), и касније с поносом и узбуђењем истиче значај те дародавне помоћи: „Та завеса је сада савијена. Потреба нашег народа изискује да се та завеса поносно лепрша, да у нашим малим местима и селима пред нашим сељацима буде живи подстрек за оснажење националне свести и љубави према Краљу и Отаџбини" (Друштво за Српско народно позориште, бр. 248, 26. IX 1940).

Притешњена финансијском кризом и одлучним начелним захтевом да Друштво за Српско народно позориште свој радни програм преоријентише на социјално-културну акцију, ова управа је хтела да се из тог шкрипца извуче на тај начин што је раду свога Српског народног позоришта придала функционални смисао акције намењене Друштву. Притом је, међутим, збркала појмове, профанисала позоришни култ и сасвим изгубила оријентацију. У скицираном програму за ту социјално-културну акцију поменут је изванредан тада врло развијен мањински аматерски покрет и истакнут као узорна манифестација психичке социјалне виталности, па је речено да и у српском делу војвођанског друштва треба да се систематски организује такав покрет и развије међусобна друштвена утакмица. Управа Друштва за Српско народно позориште, пак, схватила је ону манифестацију психичке виталности и животне радости као политички иредентизам, а још 1861. исправно је ту манифестацију оценио нико други но сам родоначелник Српског народног позоришта „По многим нашим местима склопила се добровољна друштва из дилетанта... То сведочи да се свуда почиње осећати потреба вишег, племенитијег уживања" (Ј. Ђорђевић у „Србском днев-

нику“, 1861, бр. 13), а што важи за један народ важи и за други, без обзира на исту ситуацију српске мањине 1861. и оне мањине у међуратном периоду, и понудила се да са својим Српским народним позориштем поведе на терену борбу с тим иредентистичким покретом. То је било не само профанација позоришта намењеног зближавању и оплемењивању национално разнородних духова, него и напуштање моралне идеје којом је Српско народно позориште задахнуто при оснивању. И тако је војвођанска позоришна традиција, при крају свога суморног сутона, померена из позоришне сфере и ишчезла у мрачном беспућу.

Као иронија историјског удеса звучи горка констатација: Српско народно позориште било је у међуратном периоду жртва националне државе чију је визију оно деценијама дочаравало својој публици, а и свога покровитељског Друштва, које се страсно борило за његов опстанак. Држава га је прво усвојила, с намером и обећањем да му обезбеди опстанак, а затим је, по нагону крутог етатизма, укинула његово име, заправо симбол његовог историјског бића и рада. Трезвена памет не може да нађе за то оправдан разлог, ни национални ни духовни ни културни, и не може да одобри тај сурови акт, нарочито кад се има у виду она дирљива простодушност с којом је Српско народно позориште понуђено и у аманет предато националној држави. Касније, међутим, у два маха се указала прилика да се ђудљиви прекршај исправи, али затварање исправне у оба случаја спречила је пробуђена и размахана традиционалистичка покрајинска сујета и амбиција. Прва прилика указала се наскоро по оснивању бановине, када је дунавски бан био онај „натурализоване Војвођанин“, предусретљив према војвођанским културним жељама и амбицијама, и који је омогућио успешан рад Српског народног позоришта у сезони 1930/31: „Када су се водили преговори о бановинској субвенцији, било је разговора да ли је боље да Српско народно позориште остане приватно позориште или да га преузме бановина и сложили смо се са надлежнима да је боље да остане по старом“ (записник са редовне годишње скупштине Друштва за Српско народно позориште 24. IX 1933). Наравно, „сложили смо се“ значи да је бан уважио жељу управе Друштва за Српско народно позориште да под његовом управом остане Српско народно позориште, а управа се надала да ће трајна бити тадашња за Друштво за Српско народно позориште повољна конјунктура (као што је тај исти председник и изјавио онда на скупштини: „Мирне душе можемо сада да гледамо на рад Друштва, јер смо га поставили на чврсте темеље баш тиме што смо Друштво ослонили на Бановину у питању помоћи... Сад много спокојније гледамо у будућност“). Друга прилика појавила се 1936, када су поведени преговори и углављен споразум о колаборацији Друштва за Српско народно позориште и Народног позоришта Дунавске бановине. После закљученог споразума Управни одбор је о томе известио скупштини: „Управни одбор Друштва за Српско народно позориште је у тој невољи (не добивши субвенцију) покушао да нађе други пут како би се продужио живот нашем позоришту. Ступио је у везу са Народним позориштем Дунавске бановине

да то позориште прими у своје крило као филијалу, подружницу, Дружину нашег Позоришта. У томе се успело. Састављен је уговор по којем се Српско народно позориште ставља под управу Народног позоришта Дунавске бановине. Наша управа је дружину предала са жељом да се током времена констатује: под каквим приликама и са каквим ауспицијама ће моћи егзистирати на истом буџету и Народно позориште Дунавске бановине и наше Позориште“ (Друштво за Српско народно позориште, бр. 207, 11. X 1937). Али трезвено расуђивање Управног одбора није дуго трајало. Поново га је захватила традиционалистичка опсесија, те није хтело да изврши предрадњу (измену у своме Уставу) потребну да би Народно позориште Дунавске бановине могло да оствари неопходне законске услове да подружница може под именом Српског народног позоришта доћи на буџет Бановинског позоришта. А затим је отворено раскинуо споразум, са изјавом „да наша Установа мора бити апсолутно самостална, да свој рад мора наставити у смислу традиције од осамдесет година“. Ништа није вредело дуготрајно, обилно и скупо плаћено искуство, ни давнашње, ни скорашње, па ни властито.

И у овом случају, при покушају оживљавања интегралне позоришне традиције војвођанске, потврђена је стара истина: епигонски приврженици једне идеје уочавају само спољни вид њене манифестације у ранијој фази, а нису способни да схвате њену суштину и да је у новим околностима остварују према измењеним условима.

Године 1860, када је издата октобарска Царска диплома, Светозар Милетић је одмах јасно видео да је неповратно завршен дуги период неуспешне борбе Срба за аутономну самосталност у оквиру Монархије и одредио је српском народу нов национални програм: борбу у уставној сфери, за политичку равноправност и борбу за обезбеђење и одржавање народне свести и својства, које, по њему, сачињавају језик, име, историја, обичаји, писменица; борбу културно-моралним средствима: стварањем националне организације, оснивањем националних културних установа и листова, развијањем моралних особина народних.

Српско народно позориште је основано одмах у почетку те нове епохе, у духу тога националног програма. Оснивач његов јасно и одлучно је то казао: „Ми смо народ!“ - то носи код нас у устима и велико и мало. А шта је народ без народног живота, без народног поноса, без праве народне свести? Може ли се и помислити народност без народног језика, мишљења и осећања, без народног ношава и народних обичаја? Све ово, што нам треба а што немамо, без чега нисмо народ, нисмо Србљи, нити ћемо то икада бити и постати - то што нас на достојанство самосвести узвисити, што нас саме себи повратити, са прошлосту и будућносту измирити, једном речју - што нас од моралне смрти сачувати може то је народно позориште“ (Ј. Ђорђевић у „Српском дневнику“, 1860, бр. 95).

Одмах по оснивању Српског народног позоришта осетила се потреба да му се нађе покровитељ, установа која ће управљати њиме, старати се о његовом издржавању и заступати га пред властима. Прво се Српска читаоница у Новом

Саду примила те бриге и дужности, али се убрзо увидело да она не може успешно да врши тај посао. Затим су чињени покушаји да Српски народни сабор у Сремским Карловцима узме Српско народно позориште под своје окриље, али у томе се није успело. Најзад, тек онда, основано је Друштво за Српско народно позориште да се брине о Позоришту.

Јасно је, дакле: Српско народно позориште је основано у једном историјском тренутку тешке опасности по нашу народну мањину у Угарској, са задатком да помаже одржавање наше националне свести и својства, а Друштво за Српско народно позориште је створено не као примарна идејна установа него као додатни, помоћни орган за одржавање примарне идејне установе. Да би Друштво за Српско народно позориште, као покровитељ Позоришта, могло да му обезбеди неометан и успешан рад у агресивној туђинској држави, морало је имати и одлучно бранити своју аутономију, и та аутономија, као и све остале тадашње наше аутономије, одржавана је и упорно брањена, јер је била неопходни услов за опстанак и развијање наше националне културе.

Обе установе биле су условљене нарочитим, неповољним приликама у којима је тада живео наш народ у Угарској, али основни смисао, суштински задатак обеју установа, специјално Српског народног позоришта био је јасно одређен идеологијом, духом и моралом тадашњег националног покрета и програма: да раде за заједничку националну будућност и јединствену народну културу. Светозар Милетић, вођа оног националног покрета и творац његовог програма, а и један од оснивача Српског народног позоришта, то је убедљиво изразио: „...ми с ове стране имамо нарочити позив и дужност: књижевност српску и особитим жртвама потпомагати и одржавати донде, док остала браћа до тог ступња не дођу, да и они књижевност нашу прихвате и да се у коло књижевности српске ухвате... дужни смо наукама и књижевношћу живот народа нашег што више обогатити, тако да се наша још сужна браћа првом приликом тим користити могу... Ми смо дужни свој позив и зато испунити, јер смо доласком нашим овамо ослабили снагу народа у старој Отаџбини својој, и то не само физично, него и материјално: с цветом народа прешао је и цвет важнијих људи са благом својим. Ово физично ослабљење народа дужни смо са пожртвовањем накнадити просветним и моралним оснажењем народа српског“ (*Избрани чланци Светозара Милетића*, с. 83).

Те две идолошке тезе, Ђорђевићева и Милетићева, одредиле су, такође, уставни карактер и програмски задатак Друштва за Српско народно позориште да се у туђинској држави брине за опстанак Позоришта чији је задатак да својим представама одржава и развија националну свест и морал, а суштински смисао тога задатка је: друштвена делатност у позоришној сфери с национално-моралном сврхом. У новим околностима насталим после 1918. тај карактер и задатак Друштва за Српско народно позориште изгубили су свој органски смисао и значај: нисмо више у туђинској држави, национална свест и морал

учвршћени су и обезбеђени, позориште спада у програм државне делатности, а позоришна уметност сада добија социјално-уметнички карактер и задатак. То је било мишљење доследних војвођанских националиста из прве поратне управе Друштва за Српско народно позориште која је држави понудила и предала Српско народно позориште на даље старање, а и нарочито, Тихомира Остојића, достојног представника предратне војвођанске културе и смишљеног националног рада, који је први јасно и одлучно казао ту мисао. Ту мисао поновио је и Бранислав Ћ. Нушић, бивши управник Српског народног позоришта и ауторитативни представник позоришне уметности и културе.

То мишљење заступали су и надлежни бановински органи 1936-1941. и управа Народног позоришта Дунавске бановине, и у том духу предложили су колаборацију Друштва за Српско народно позориште и Народног позоришта Дунавске бановине: да Друштво за Српско народно позориште преда Српско народно позориште Бановинском позоришту на управљање, а оно да настави друштвену делатност у позоришној сфери с национално-моралном сврхом. Притом су се руководили овим мислима. Постанак и функција једне установе условљени су околностима и потребом друштвене средине у којој се оснива и за коју ради, околности 1861. одредиле су тадашњи задатак и радни програм Друштва за Српско народно позориште, а садашње околности треба да му одреде нови задатак и радни програм који доследно истиче из идеолошких и културно-моралних начела оснивача Друштва за Српско народно позориште. Национална држава обезбедила је нашем народу у овим крајевима свест и опстанак, али она не може, из разумљивих уставних и етичких разлога, за нас водити утакмицу са другим народностима у овим крајевима и не може му дати потребну помоћ и престиж - ту утакмицу може само наше друштво водити и ту моћ и престиж може једино оно себи прибавити. У том правцу треба Друштво за Српско народно позориште да предузме организациони рад у позоришној сфери, са сврхом да се духовно и морално освежи и ојача наш народни живаљ да би што успешније водио утакмицу с осталим народностима. Конкретно, задатак Друштва за Српско народно позориште био би да организује и развија градска и сеоска аматерска позоришта и да у тај рад укупча неговање фолклорних уметности.

Програм тог рада Друштва за Српско народно позориште, уз стручну сарадњу Народног позоришта Дунавске бановине, требало је да, у општим цртама, изгледа отприлике овако:

- 1) Да покупи податке о томе где све постоје аматерска позоришта, као и све детаље о њиховој прошлости, раду и стању. Да сва та позоришта придобије за чланове заједнице. Да целу своју радну област подели на мање јединице, жупе, и свакој одреди средиште. Да свој пропагандни, културни и стручни рад у почетку ограничи на средишта, с тим да у сваком средишту оснује аматерско позориште ако га нема. Када та средишна позоришта достигну потребан културни и струч-

ни степен, преко и помоћу њих да проширује и развија свој рад у унутрашњости сваке обласне јединице, и то поступно, прво у већим а затим у мањим местима.

2) Да привуче на сарадњу музичка и певачка друштва, као и остала чији је радни програм из области духовна култура; ако у некој области не би било таквих друштава, или да се створе, или да Друштво за Српско народно позориште њихове радне манифестације унесе у свој програм. Тако би се дошло до концентрације социјално-духовног живота нашег народа у овим крајевима, и све његове нијансе, стручно повезане, добиле би развојни потицај и израз у позоришној уметности, стилизованом уметничком рефлексу социјалног живота.

3) Да организује и одржава курсеве за редитеље и руководиоце, да израђује стручна упутства за сваку грану позоришне уметности, да припрема потребан репертоар за та позоришта и да нађе начин да делима тога репертоара снабдева позоришта; да даје подстрек, упутства и материјалну помоћ за стварање нових дела, и то према стеченом искуству, културном нивоу публике и стручним способностима позоришта, а нарочито према духовном расположењу и идејно-моралним тенденцијама нашег друштва.

А образложење за тај радни програм Друштва за Српско народно позориште било је ово:

1) Позориште је у дубокој латентној кризи. Та је криза последица превирања у којем се налази сав социјални живот. Засад је још неизвесно какав ће резултат донети превирање, па, према томе, и како ће се завршити та криза. Али већ се осећа - једна тенденција: да се социјално-културна манифестација што интимније веже за социјалну психу, да се што интензивније храни и напаја из дубоког социјалног резервоара, јер само тако ће се освежити и оснажити, само тако ће постати истински рефлекс и израз живота, животних расположења и тежњи. Ако Друштво за Српско народно позориште буде успешно вршило скициран програмски рад, ако буде успело да ангажује наше друштво, да се што више приближи социјалној психи, да повеже и до израза доведе интимна расположења и тежње друштвене, и ако, у колаборацији са Народним позориштем Дунавске бановине буде умело да све стручније и успешније уобличава и изражава те прикривене духовне и моралне снаге друштвене, то ће бити пут ка ренесанси нашег позоришта, а тиме ће се и најдостојније наставити наша позоришна традиција овога краја.

2) Том колаборацијом моћи ће да се оствари завидна позоришно-културна организација у овом крају. Друштво за Српско народно позориште ће стварати и васпитавати публику за позориште; проналазиће таленте, у којима је осетна оскудица; ствараће кадрове позоришних трупа, тако да ће се, с малом спољном помоћи моћи давати добре представе и што чешће приређивати по свим нашим мањим местима која имају ванредно жив осећај позоришне потребе, а 1-2 професионална позоришта не могу ни приближно да задовоље те потребе и

жеље; поступно ће се стварати и развијати сеоско позориште, које је један од најактуелнијих и најважнијих проблема позоришне културе.

3) Тај програмски рад биће од благотворног утицаја по духовни и морални живот нашег друштва. Неколико неповољних особина карактеришу послератни живот нашег народа у овом крају. Његов колективни национални живот искидан је, збуњен, учмао; материјалистичка и механистичка култура све дубље продире, осваја и заробљава духове; све чешћи и тежи су изрази класне искључивости, специјално противничког става села према граду и „господи“. Тај неповољан социјално-морални процес може се зауставити и изменити оним програмским радом, ако се буде озбиљно, интензивно, с преданошћу и еланом вршио. Увођењем у тај рад оних друштвених чланова који за њега имају потребну љубав и занос моћи ће да се оствари освежење, оживљавање, активирање и полет друштвени; развијањем социјално-уметничког интереса за тај рад и у том раду биће омогућено одуховљење друштвеног живота, јачање његових моралних снага; приближавањем интелигенције нижим слојевима и сарадњом на таквом примамљивом колективно-духовном послу моћи да се придонесе васпитавању социјалног осећања и воље и слабљењу међусобног друштвеног антагонизма.

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

Баница Светислав 12, 17, 34, 36, 38, 43
Веснић Радослав 9, 10, 19, 20, 23, 42, 44, 47, 57
Врховац Радивој 17
Грчић Јован 23
Добриновић Пера 9
Душановић Станоје 37
Ђорђевић Јован 62, 64, 65
Јовановић Милан А. 43
Карађорђевић Петар II 22
Кириловић Димитрије 19, 38
Коло Валтер (Walter Kollo) 44
Коњовић Петар 31, 42, 43
Крстоношић Петар 42, 47
Лотић Љубомир 45
Марковић Милка 9
Милетић Светозар 64, 65
Нушић Бранислав Ђ. 41–42, 66
Остојић Тихомир 7, 10, 28, 30, 54, 66
Петровић Бошко 28
Петровић Вељко 21
Рајхенић Јосип 44
Ружић Димитрије 9
Савић (Ребац) Аница 7
Савић Милан 8
Спасић Димитрије 50
Стајић Васа 43
Стајић Јован 36
Станојевић Лаза 28, 30, 31, 32, 33, 37, 50
Суботић Каменко 7, 29, 52
Трифковић Ђура 13, 26, 35, 43
Трифковић Коста 13
Ђирић Стеван 18
Хаднађев, секретар старобечејског Месног позоришног одбора 38
Харитонович Јован 38
Хаџи-Динић Милош 50, 52

Малетин, Марко, професор, секретар Матице српске, управник позоришта (Нови Сад, 4. VIII 1890 - Сремски Карловци, 30. IV 1968)

Основну школу и гимназију завршио у родном месту, потом (1908-1909) студирао у Бечу историју филозофије а од 1909. као текелијанац студирао у Будимпешти славистику и дипломирао 1912. Школску 1912/13. провео је у Будимпешти на истраживачком раду и припреми доктората о Теодору Павловићу, који је, после ратног прекида, одбранио 1920. Студија је објављена у *Годишњаку историјској друштва у Новом Саду*, 1935-1936. Током школске 1913/14. као суплент српске гимназије у Новом Саду предавао је српски језик, немачки и краснопис. После мобилизације у аустроугарску војску пребегао је октобра 1914. српској војсци, потом је упућен у Ниш где се пријавио за добровољца. Убрзо се разболео од тифуса па је по излечењу постављен за учитеља у Ћевђелији. У лето 1915. најзад му је усвојена молба па је упућен у I прекобројни (касније XXI) пук, у којем је као борац остао до краја рата, прешавши Албанију, Крф и Солунски фронт. У борбама је исказао велику храброст. О једном периоду тих догађаја писао је у ратном дневнику наглашене лирске, путописне интонације (*Повраћак: од Крфа до Бишоља 1916. године*), са мноштвом описа природе, лишених конкретних војних детаља. После рата, од децембра 1918, радио је у гимназији у Ћевђелији, од марта 1919. у Велесу, а од почетка школске 1919/20. поново је у Новом Саду као професор гимназије. Од септембра 1920. радио је у Учитељској школи у Новом Саду, новембра 1921. дао оставку и отишао у Берлин за дописника београдског листа *Време*. У пролеће 1923. вратио се у Нови Сад, а септембра исте године изабран је за секретара Матице српске и уредника *Летописа*. У Библиотеци Матице српске иницирао је 1923. оснивање Архивског одсека. Као уредник *Летописа Матице српске* (1924-1929) учинио је да часопис повећа обим и да се, уз редовно излагање (најчешће једном месечно), донекле приближи модернијим токовима српске књижевности, па и млађим писцима (В. Петровић, И. Секулић, М. Црњански, Д. Максимовић, Р. Драинац, М. Ристић и др.). Доста пажње посвећивао је научној и социјалној проблематици (М. Миланковић, Б. Петронијевић, С. Јовановић, С. Бокшан и др.). Повремено је објављивао књижевнокритичке текстове (о Е. Адију, Д. Васиљевићу, Т. Остојићу и др.). Био је један од кључних организатора обележавања стогодишњице оснивања Матице српске, када је објављена споменица *Матица српска 1826-1926*. У време рада у Матици био је и председник Савеза аграрних заједница за Бачку и Срем. После женидбе са Катарином Авакумовић дао је у лето 1929. оставку, па је од жениног мираза купио код Трепче рудник антимиона, који никада није прорадио. Потом је радио као гимназијски професор у Скопљу (1932-1934), а за све то време био је хонорарно ангажован за лектора Народног позоришта. После боравка у Београду, где је био професор у Петој

мушкој гимназији (1934-1936), постао је управник Народног позоришта Дунавске бановине (1936-1941). На том послу је поново показао лепе организационе способности, па је (окупивши сараднике као што су Ж. Васиљевић, М. Шербан, Т. Танхофер, А. Верешчагин и др.) то позориште постало једно од најбољих у Краљевини Југославији. Током рата је водио СНП у Панчеву (1941-1944), а потом и позориште „Стерија“ у Вршцу (1945-1946). Поново се вратио у Нови Сад и радио као управник Државног архива Војводине (1946-1949), а потом и као научни сарадник Матице српске од 1949. до пензионисања 1952. Значајан је његов библиографски попис радова *Летописа Матице српске* у оквиру којег је разрешио питање ауторства многих текстова из овог часописа. У рукопису су му остале студије *Новосадско позориште између два рата* и *Стихон војвођанске позоришне традиције*. Преводио је с мађарског О. Јасија и Ж. Морица, а са М. Лесковцем и М. Мајтењија.

Одликован је Карађорђевоом звездом са мачевима.

ДЕЛА: *Повратак: од Крфа до Бишоља 1916. г.*, Нови Сад 1920; *Садржај Летописа Матице српске 1825-1950*, I део: Садржај по писцима, Нови Сад 1962; II део: Садржај по струкама, Нови Сад 1976; преводи с мађарског: М. Жигмонд, *Шандор Рожа*, Загреб 1948; М. Жигмонд, *Буди добар све до смрти*, Нови Сад 1950.

ИЗВОРИ: „Животопис“, РОМС; Властоје Алексијевић, *Савременици и посленици Доситеја Обрадовића и Вука Караџића*, ПЗ, НБС; Томислав Танхофер, *Закони*, рукопис, Библиотека Факултета драмских уметности, Београд.

ЛИТЕРАТУРА: *Српско народно позориште у Новом Саду. Стоменица 1861-1961*, Нови Сад 1961; Живан Милисавец, *Др Марко Малешић: Секретар Матице српске, Лука Долић, Управник позоришта*, Дневник, 5. V 1968, 11; Светислав Марић, *Др Марко Малешић (1890-1968)*, Зборник МС за књижевност и језик, 1968, бр. 2, 352-354; Живан Милисавец, *Секретари Матице српске*, РМС, 1972, 2, 61-73; Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерне доба (грама и опера)*, Београд 1979; *Новосадска Гимназија 1810-1985*, Нови Сад 1986; Зоран Т. Јовановић, *Народно позориште Дунавске бановине*, Нови Сад 1996; Душан Попов, *Историја Матице српске 1918-1941*, IV, Нови Сад 2001; Миливој Ненин, *Лако је било рајовати*, Летопис МС, 2001, св. 6, 909-915; Гордана Ђилас, *Марко Малешић у Библиотеци МС*, Годишњак Библиотеке МС за 2006, 2007, 64-80.

Иван Неиришорац [Драган Сјанић]

(Српски биографски речник, књ. 5, Кв-Мао, Нови Сад 2011, стр. 801-802)